הרב **אפרים כחלון**
מחבר שו"ת אך טוב לישראל

עצות לזכירת התורה

א.

אין צדיק שיעשה טוב ולא יחטא, במשוגה ובשגגה לכל מצוות עשה דזכירה המבוארת בתורה, כמצוות "זכור את אשר עשה ה' אלוקיך למרים בדרך בצאתם ממצרים" (דברים כד, ט), ו"זכור אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים" (דברים כה, יז), לפי ש"צור ילדתך תשי" (דברים לב, יח), ובכלל זה נכללת בצווי של "רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך" (דברים ד, ט), וע"ע באבות (פ"ג מ"ח). ומדחזינן לכולי האי דיש ציוויים של זכירה, משמע דהדבר תלוי באדם עצמו, ועל עצמו ילין משוגתו. ומעתה יקשה לכל בר דעת כיצד יוכל הוא לזכור את כל ציוויי תורתנו הקדושה, הלא אין הדבר תלוי אלא בו. לכן חשבתי וגמרתי אומר, שכעת בימי ספירת העומר, טרם יגיע זמן מתן תורתנו הקדושה, אכתוב בקיצור מילין, מספר עצות ודברים, אשר יטיבו לזכרון האנשים, אשר כמהים לתורת האלוקים, ומרווים צימאונם במים חיים, אין מים אלא תורה, אשר ניתנה לנו באהבה, ע"י משה בחיר הבריאה, מהאל הגדול הגבור והנורא, וכעת אפתח בכמה עניינים המדברים בשבח זכרון הדברים.

הנה בספר לב האריה לרבי יהודה די מודינא (פרק א), כתב וז"ל: "אדם אין בארץ (לדעתי), חכם או סוחר או בעל מלאכה, אשר לא תאווה נפשו להיות לו זכירה חזקה מאוד, כי היא במעשיה בכל יום תרחיק ממנו הנזק ותקרב לנו התועלת, וכלם צריכים לה איש איש במלאכתו אשר המה עושים. אך בפרט מן הפרט ת"ח מרבים כולם לכסוף לה, כי אם יהיה מעיין, פוסק, או דרשן, צורכו מרובה ממנה כלחם אשר הוא אוכל, כי מה יועיל שכל זך ונקי וסברה נכונה, וכי יקרא וישנה פרקו מאה פעמים, אם כמאמר התנא יהיה מהיר לשמוע ומהר לאבד, משפך שהוא מכניס בזו ומוציא, בזו ומוציא, והגם שלימדונו חז"ל הדור הדור ואל תצטרך לבלדור, יש ויש אנשים אשר מנע מהם הטבע כ"כ מהזכירה, או טרדות

הזמן הציקוה והחלישוה להם, עד כי אפילו יקראו וישנו וישלשו ועד ת' זמנין כהיא תלמידא דר' פרידא, לא יוכלו להשאיר בזכרונם מאומה, ולהבל ותוהו ייגעו לריק ולבהלה, ואם מעט אשר היו לפנינו רשומים במתת אלוהים מהזכרון רבין, חז"ל לומדים ש' הלכות וש' בעי וש' פרוקי שלא מתוך הכתב, ובאומות אמרו עליו על כורש מלך פרס, שהיה מכיר בשם כל אחד ואחד משכירי צבאו למאות מהאלפים. וייליאו קיסר, שהיה מסדר ומקדם לשבעה סופרים שבע אגרות מנושאים שונים בפעם אחת, ולא שכח מימיו דבר שעלה בדעתו כי אם העלבונות שקיבל. מיטרידאט"י, היה מושל על כ"ב אומות של כ"ב לשונות, ולכל אחד מהם הבא לפניו במשפט היה משיב כלשונו. וקריניאדי, כל ספר שהיה קורא פעם אחת היה חוזר ואומרו על פה כמתוך הכתב, וכמה זולתם כמוהם. הרי אלו בטלים במיעוטים לגבי שאר בני אדם, אשר רובם תשכח ימינם ובמו (צ"ל וכמו וט"ס הוא) שהיה רומיי אחד אשר פעם אחת שכח שמו, ואם מעת רבינו הקדוש התירו לכתוב תורה שבע"פ משום עת לעשות לה' כי ראו השכחה גוברת, כ"ש וכ"ש בדורותינו אלה אשר תמיד הלכה וגברה מאוד, עד כי עתה מלכותה בכל משלה, והן אמת מותר האדם מן הבהמה אין, כי אם הזיכרון המעמיד הדברים בדעתו להסכים עליהם כרצונו, כי בלעדי זה לשווא יעמול בשכל ודבור. וכל מעלת הלימוד והידיעה גם כשרון המעשה היום הזה, הנה הוא תלוי ביתר שאת ויתר עוז הזכרון זה מזה, ואני כמה פעמים דמיתי ועלתה על ליבי, כי אם מן השמים יאמרו לי שאל מה אתן לך, לא אשאל ולא אנסה לקבל מאת ה' כי אם זכרון עצום, יען בהיות עתה כל החכמות כתובות על ספר, גברא דלא חכים ולא טיפש, אשר יקרא ויזכור הכל יגיע למדרגה קרובה לכאורה לשלמה בן דוד, מה נכבד היום מלך ישראל, אב ב"ד במדינה אחת, כי ישאלוהו משפטי צדק הוראות איסור והיתר, או דיני ממונות, או מה שיהיה, ותיכף יביע אומר יחוה דעת, מבלי שיאמר כתר לי זעיר ואחוך בראות השו"ע והפוסקים, או בעל הוויות דאביי ורבא, כי יעשה בקיאות בהלכות יקשה הלכתא אהלכתא, ודרך הקושיות והתירוצים הנלמדים ממקום למקום, או אם בחכמתו פרפראות לתורה יהא עיונו, ופתע יאמר זה אומר בכה כך וכך, וזה כך וכך. ואין צריך לומר אם דורש תמים אותם, זכר ולא שכח פסוק או מאמר או חידוש או מוסר או דיבור יפה, אשר חשב לדבר ולומר בדרשתו ברבים, כי נכון לבו בטוח, ויבטא בשפתיו בלשון ממהרת כמה יערב לשומעו ויהללוהו

בשערים, גם החסידים ואנשי מעשה הלומדים על מנת לעשות, כי יזכרו כל מצות ה' ואשר ראו בספר לעת המצטרך לקיים ולפעול, ויוכלו לשים בדעתם כל התרי"ג מצוות, כמו שנאמר עוד בעזה"י ומצות דרבנן בדיקדוקיהן ופרטיהן, וכל דבר שפתים למותר להראות לאוהבי התורה והחכמה מה טוב ומה נעים כח הזכרון, כי אין גם אחד מהם בלי שפק [פי' ספק וש' שמאלית וס' מתחלפות] אשר לא תכסוף ותכלה נפשו אליה, ויקרה היא לו מפנינים, כי טוב פריה מכסף נבחר", עכ"ל הזהב של ר' יהודה אריה די מודינא, אשר חי לפני כ-400 שנה, בהקדמה לספרו לב האריה, אשר בו טרח לבאר ולכתוב עצות מעצות שונות לשפר וליעל את הזכרון למען דעת תורת ה' ולזוכרה.

אך דא עקא כבר כתב שם המו"ל וז"ל: "ספר לב האריה אשר לפניך קורא נעים עתה, הוא מכלכל בו הרבה רפואות לעזור לזכרון, וכמה רעצעפטין בדבר הענין הזה, על כן תדע כי עבר עליהם יותר משני מאות ושבעים ושתים שנה, לכן אשר לפניך תבין מזה כי הרפואות והרעצעפטין הכתובים בו כבר עבר עליהם כלח, ואין שום ממש בו חכמת הרפואה כבר נשתנתה בעירתה [נדצ"ל בעריכתה] ומהותה מהזמן ההוא מהחל ועד כלה, על כן בל יעוז אנוש בנפשו לעשות קטנה או גדולה מהרעצעפטין הכתובות פה בלא עצת רופא מומחה כי מות בו – המו"ל" עכ"ל. וע"ע במ"ש התוס' במועד קטן (דף יא ע"א תוד"ה כוורא). והיות שהרבה ממה שכתב רי"א די מודינא אין לו שייכות כלל לימינו, ע"כ חשבתי לקחת את רעיונו של אותו צדיק, ולכתוב ולקבץ כעמיר גורנה ולסנן ולסדר את העצות הטובות לימינו לזכרון ולמניעת שכחה, וזה החלי בעזרת צורי וגואלי.

◆

ב.

בספר האפודי ז"ל בדקדוק, כתב ט"ו הערות ועצות טובות על דרך העיון בתורה, אשר מהן יימשך טוב הזיכרון, והביאן הרב לב האריה בספרו (פ"ג), ובעזהי"ת אביא את מקורן הטהור של כל העצות הללו, אשר יסודן בש"ס הבבלי והירושלמי וכו', כאשר תחזינה עיני המעיין.

ראשית לכל, זה יצא ראשונה:

ללמוד עם חכם חשוב וחברים חשובים במחקר חריפות ופלפול כי התעוררות החום הטבעי מחזיק כוחות הנפש אשר מכללם הזכר והשומר.

הנה עצה זו טמונה בדברי חז"ל בברכות (דף סג ע"ב), אין התורה נקנית אלא בחבורה כדר' יוסי ברבי חנינא, דאמר ר' יוסי ברבי חנינא מאי דכתיב "חרב (על) הבדים ונואלו" (ירמיה נ, לו), חרב על שונאיהם של ת"ח שיושבים בד בבד ועוסקים בתורה, ולא עוד אלא שמטפשים כתיב הכא "ונואלו" (ירמיה שם), וכתיב התם "אשר נואלנו" (במדבר יב,יא), וכו'. ומשמע דהיכא שעוסק בתורה יחידי הרי הוא מיטפש, וטעמא דהאי מלתא, דכשעוסק עם חבריו במחקר חריפות ופלפול מעורר הדבר את זכרונו, וכמ"ש האפודי. וכן איתא בירושלמי נדרים (פ"א ה"ט דף לו ע"ב), אמר ליה מי גרם לך, דלא ילפת עם חברך, ופי' בקרבן העדה מי גרם לך שלא ידעת טעם הדבר הואיל ולא למדת עם חבריך, שהיה רגיל ללמוד יחידי.

ובכלל עצה זו נראה, שנכללת נמי העצה ללמוד עם תלמידים, ואע"פ שלא כתבה האפודי גבי תלמידים בדווקא, אלא שילמד לזולתו, מ"מ כבר מבואר הדבר בספרי האחרונים ללמוד עם תלמידים, שמקורה הוא בעירובין (דף נד ע"א), אם משים אדם עצמו כבושם הזה שהכל מתבשמין הימנו, פירש"י שמלמד תורה לתלמידים, תלמודו מתקיים בידו, ואם לאו אין מתקיים בידו. וכן מבואר בתנא דבי אליהו רבא (פכ"ז), דאם יש אדם מבין בד"ת, יפרנס מתורתו לאחרים. ואם אינו מפרנס, סופו שחכמתו מתמעטת בידו. ובמהרש"א בסנהדרין (דף צט ע"ב ח"א בד"ה לעמל), כתב ששמע רמז במילת לעמל, שהוא ר"ת ללמוד על מנת ללמד ע"כ. וע"ע בסוכה (דף מט ע"ב), תורה ללמדה זוהי תורה של חסד ועיי"ש במהרש"א (בח"א ובמפרשים שם), ובכלל זה נכלל מה שכתב בספר המדות (ערך זכירה אות ט), שמי שאין לו זכרון יחזיר לבני אדם בתשובה.

ונהדר אנפין למ"ש האפודי, שיהא לומד עם חכם חשוב וחברים חשובים. הנה אין כוונתו בדווקא עם חכם חשוב וכו', דאף כשלומד בסתמא עם אנשים פשוטים מעורר הדבר את כח זכרונו, דהנה איתא בעירובין (דף נג ע"א), בני יהודה דגלו מסכת, ופירש"י שלמדו לאחרים, נתקיימו תורתן בידם. בני גליל דלא גלו מסכת,

לא נתקיימו תורתם בידן. וברש"י (שם), הביא פירוש ל"א שמפרשין שמועותיהן ומדקדקים בטעמו של דבר, עד שמתיישב על ליבם ע"כ. וכתב הריעב"ץ בהגהותיו על הש"ס (שם), שהיו מגלים לתלמידים מסכת שילמדו ויעיינו בה קודם שילמדוה מפי רבם, כדי שיתנו תחלה לבם עליה..., והוו גמרי והדר ספרי..., וגם בזה עזר גדול לעיון וכו' עכתו"ד. והמבואר בדבריו הוא דבכח מה שחזרו והכינו עצמם התחזק כח עיונם, וממילא זכרונם. זאת, מפני שכאשר האדם מעיין ומשקיע כוחו ואונו בדבר - זוכרהו, וכמ"ש לקמן אי"ה. ועל אף שההכנות היו קודם שלמדו הדבר עם רבם, מ"מ עצם השיג ושיח בדבר הועיל הוא להם. הרי חזינן דאף בלא חכם חשוב מועיל הדבר. ומה שכתב חכם חשוב, נראה דכוונתו למה שאחז"ל בתענית (דף טז ע"א), אדם של צורה, ופרש"י ותוס' (שם): "אדם בעל קומה שישמעו ויתקבלו דבריו" ע"כ, הא חזינן דבעל קומה והוא חשוב, מקבלים דבריו טפי, וממילא יותר זוכרם, כשמחשיב את האומר.

ובדבר מה שכתב האפודי, כי התעוררות החום הטבעי מחזיק כוחות הנפש, אשר מכללם זוכר. הנה הדבר הזה מילתא דפשיטא הוא, דכאשר מתחמם שכלו זוכר יותר, וכפי שמשמשים סמי הרפואות כבלדו"ר וכדומה לחידוד הזכרון המחממים את המוח, עתה כאשר עושה הוא פעולה טבעית, מועילה היא מאוד. ובכלל זה אפש"ל דהיכא שלומד הוא בריתחא דאוריתא, וכל כולו אש, וכמבואר בשלהי חגיגה (דף זך ע"א) שת"ח כל גופם אש, וכן אמרו בתענית (דף ד ע"א): "האי צורבא דרבנן דקא רתח, אורייתא מרתחא ליה". ועוד אמרו בקידושין (דף ל ע"ב), דחום התורה משבר ומפוצץ את היצה"ר עי"ש.

ואגב דאיירינן בהא נימא בה מילי, דכבר ידוע בשער בת רבים מה שכתב הגאון חות יאיר (סימן קנב), וזתו"ד, אע"פ שנקראו ת"ח חובלים בסנהדרין (דף כד ע"א), לא מצד הריקודים והזעקות גדולות ומרות, והכאת כף אל כף כאילו נלחמים זה מול זה, כי לא על סגנון זה נאמר (קידושין ל ע"ב), "כי ידברו את האויבים בשער" (תהלים קכז,ה), שאב ובנו רב ותלמידו נעשו אויבים, רק מצד שהם מתנגדים בסברותיהם וראיותיהם, ולא מצאנו שום רמז כל דהו בשום מקום בחז"ל שיהיה בזה נדנוד מצווה, וכבר נתן בזה הזוהר טעם על תנועה כל דהו, שדרך הת"ח לעשות בעת לימודם, אבל קפיצה ריקוד וסיפוק תוך כדי פלפול איש נגד רעהו,

זה גורם בלי ספק שחברו ימהר לעשות כמוהו, וירקוד ג"כ כנגדו וירים קולו בזעקה גדולה ומרה ולא ישמע איש שפת חבירו, אין זה מנהג יפה. וגם האר"י לא היה יגע לריק מהכאת כפיים, רק לשם שמים היה מקשה ומפרק לשבור את הקליפות בקול ובכח, והרי נוכל לפלפל בנחת ובטוב טעם, ושישמע זה תחילה מה שחברו ידבר, ולא יכנס תוך דבריו, כי זוהי אחת ממ"ח מידות הנזכרים במשנה, ורק אח"כ ישיב לדבריו עכתו"ד.

אך בספר יוסף אומץ (דיני הנהגות האדם בשעת לימודו עמ' 269), הליץ טוב בעד אלה הנוהגים לפלפל בזעקה גדולה, וזתו"ד אותם אלו הנוהגים לפלפל בזעקה גדולה ובדפיקות ובסיפוק ידים, הוא מטעם מה דאיתא בשער הכוונות, שהאריז"ל כשהיה קורא הלכה בין החברים היה מקשה בכח עד שהיה מזיע זיעה גדולה, והטעם כי עסק ההלכה הוא לשבר הקליפות, וסיים בספר יוסף אומץ הנזכר דאף שרוב העושים כן אין יודעים מדברי האר"י, אבל אפשר לומר עד"ז וכיוצא בו "סוד ה' ליראיו" (תהלים כה,יד), ליתן בליבם לכוון אל האמת עכתו"ד. וכיוצא בזה הביאו בספר הזכרון להגר"ש רוזובסקי זצ"ל (עמ' תקפט), דהקולות שאדם משמיע בעת לימוד תורתו, וכן השמחה שאדם שמח בחידו"ת שהוא מחדש אינם דבר נוסף המתלווה אל התורה, אלא הם חלק בלתי נפרד מעצמותה של תורה. וכפי שהיה בזמן קבלת התורה קולות וברקים וכו' עיי"ש. והנה דבר זה בעצמותו, האם ללמוד בקול רעש גדול, היו שהליצו ע"ז את הפסוק "לא ברעש ה', לא באש ה', כי אם בקול דממה דקה" (עיין מלכים א,יט,יא,יב), אך בדורנו אשר כבוד התורה אָפֵס, ופסו בעלי אמנה, חייבים להחדיר את הברקים והקולות בלימוד התורה, שיהיה חלק מהתורה גופא, וכמ"ש בספר הזכרון. ואכמ"ל עוד בענין זה.

◆

ג.

ואשר השני ע"י, היא העצה השנייה שכתב האפודי:

> **לעיין בספרי חכמי ישראל רבי הכללות עם הקיצורים, המקיימים לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה, כרש"י ז"ל והדומים לו, לא כמרבים דברים ללא תועלת.**

ומקור דברו הלא הוא ממה שאז"ל בפסחים (דף ג ע"ב), ובחולין (דף סג ע"ב): "לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה". וכידוע שרבים מן הראשונים ז"ל נקטו בחיבוריהם דרך קצרה עד שמדקדקים בכל דבר מדבריהם ואות מספריהם, כרש"י והרמב"ן וכו', וצא ולמד ממה שכתב הריטב"א בחידושיו בע"ז (דף סז ע"ב), וזתו"ד אלו דברים ארוכים מאוד, ולא ניתנו להיכתב כדי לקצר לתלמידים אחר שנתמעטו הלבבות ע"כ. ואם כתב הריטב"א כן על דורו ותלמידיו אשר היו מן הראשונים, אנן מה נעני אבתריה. אך יש מן הראשונים אשר תחזינה פני המעיין בהם שמאריכים בדברותם, כהמאירי וכדומה, וכל חד נקיט כפי מה שחשב שבכך יבינו יותר. והיו שהליצו בעד המקצרים את הפסוק "ויאמר לקוצרים ה' עמכם" (רות ב, ד), דהקוצרים בכוונתם למקצרים. ועוד איתא בירושלמי (פסחים פ"ו ה"ב דף מב ע"א), עשירים היו בתשובות, ופירש בקרבן העדה עשירים היו הראשונים בתשובות, לפיכך השיבו אחת שלא להאריך (וכן הוא בירושלמי נזיר פ"ה סוף הל' ב דף כג ע"א, ובכלאים פ"ב סוף הל' ג דף ט ע"א), וע"ע בילקוט שמעוני פרשת האזינו על הפס' "יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי" (דברים לב,ב), ומ"ש בזה הזית רענן (שם), וע"ע למ"ש בהקדמה לספר ברכת ה' מהגר"מ לוי זצ"ל (עמ' ז).

ובכלל עצה זו נראה שכלולה נמי העצה לעשות סימנים שמקצר בדברו ועושה ר"ת וכדומה, ועל ידי כך זוכר ונאריך במקומו בענין זה.

◆

ד.

והחוט המשולש לא במהרה ינתק, קמה ועלתה עצתו השלישית של בעל האפודי, והוא:

שיכוון להבין ממה שקורא, כי בזה יכווין וישאר בזכרונו לא כעוף המצפצף.

ומקורו הטהור בירושלמי ברכות (פ"ה ה"א דף לז ע"ב): "א"ר תנחום הסובר תלמודו לא במהרה הוא משכח". ופירש הרב פני משה לומד כדי ליסבר ולעיין. ועיין במראה פנים על הירושלמי, שכללו למה שאז"ל בערובין (דף נד ע"א), שיבטא בשפתיו ולא ישנה בלחש, וארחיב בדבר זה בעתו ובזמנו, ודבר בעתו מה טוב.

ובירושלמי (שם), דדרש ר' תנחום מדכתיב "פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך" (דברים ד, ט), ופירש הרב פני משה, מה ראיית עין יש בדברים אלו, אלא דהכי קאמר ולציווי לעתיד הכל הוא, השמר לך פן תבוא לשכחת הדברים, כי אם כה תעשה אשר ראו עינך לעיין ולהבין בהם ואז לא תשכח. ובספר החרדים באר דר' תנחום דרש עינך עיני השכל, דהיינו עיון הלכה. ועיין בספר סגולת ישראל (מערכת ז אות מ), שכתב בשם הרחיד"א בספרו מדבר קדמות, דכשנותן טעם לאיזה דבר מועיל לזכירה. והנה הדבר פשוט למתבונן, דהיכא שעומל ומוצא חילוק או עולה לו חידוש, הרי הוא זוכר יותר, לפי שזוכר את דבריו וממילא על מה נאמרו, ודבר זה נכלל בעצה שהביאו האחרונים לזכירה, שיחדש חידושים, ואאריך בה אי"ה כשאמנה את שבח הכתיבה לקמן, עי"ש. ואף היכא שלא עולה לו חילוק או חידוש מדידיה, מ"מ עצם טרחתו להבין כל דבר ועצם זה שהוא מאמץ את מוחו, ממילא נשאר הדבר חקוק בצפורן שמיר בשכלו, משא"כ היכא שקורא בלי להשים ולהשגיח אל ליבו, הרי אף דברים בעלמא כמעט ולא יבינם אם לא יתרכז בדיברותם, וכ"ש שלא יזכרם. והרי תורתינו הקדושה מופלאת היא בחכמה, וודאי שאם לא יתרכז בדברו אלא יחפז בהלכו יחסר לו בהבנתה, וכ"ש בזכירתה. ודרשו ע"ז את הפסוק "אני אמרתי בחופזי כל האדם כוזב" (תהלים קטז,יא), דהיכא שאומר ולומד בחופזו סופו שמתאכזב ממה שלא שלא זוכר תלמודו. אך אם לא במהרה יריץ דברו וקובץ על יד ירבה אט אט ויבין בכל דבר הסברה והטעם בסבלנות, ולא במהרה, יתקיים בו הפסוק "נוצר תאנה יאכל פריה" (משלי כז,יח).

◆

ה.

ועוד עצה טובה קמ"ל בעל האפודי, והיא העצה הרביעית במספר:

שיעשה סימנים תמיד, כבעלי הלימוד והמסורה והסופרים.

ומקורו שאב מדאמרינן בעירובין (דף נג ע"א): "בני יהודה דדייקי לישנא ומתנחי להו סימנא נתקימה תורתן בידן, בני גליל דלא דייקי לישנא ולא מתנחי להו סימנא לא נתקיימה תורתן בידם", ועוד איתא שם (עירובין דף נד ע"ב): "אין התורה נקנית אלא בסימנים שנאמר "שימה בפיהם" (דברים לא,יט), אל תקרי שימה אלא

וסימנה". וכתב ע"ז המהרש"א (שם בח"א): "שאחר שאמר ולמדה את בני ישראל שצריך לשנותה עד שילמדנו, אמר דמ"מ אינה קנין בנפש שלא תשכח אלא עד ששימה בפיהם" עכ"ל. וכעין זה אמרו עוד ז"ל בשבת (דף קד ע"א), סימנין עשה בתורה. וכתב במהרי"ץ חיות (שם): "וכבר כתב הרמב"ם בספר המורה (פי"ג לשלישי), ...ויהיו נשמרים בכח הזוכר" עיי"ש והמהר"ל כתב בספרו נתיבות עולם (בנתיב התורה פ"ד) שאין התורה נקנית אלא בסימנים, כי צריך האדם להניח סימנים בתורתו, ועי"ז התורה מתקיימת בידו, כי אז נרשם העניין שלמד בכח הזוכר בשביל הסימן וזוכרו. וע"ע בספר לב האריה מר' יהודה אריה די מודינא (שער שני והלאה) מה שכתב בעניין זה.

וכלול בהאי ענינא הר"ת וגימטרייאות ושאר עניינים אשר יטיבוהו לזכור, וכדמצינו בכמה דוכתין בהש"ס שסימנו ראשי סוגיות בסימן, ולא אמנה את כל המקומות, אלא רק אציין למקצתם. בבבא מציעא (דף כא ע"ב, ודף כב ע"ב), ובמגילה (דף יא ע"ב, ודף כה ע"א, ודף כז ע"ב), וע"ע במגילה (דף כט ע"א), דדרשו: "קפנדריא כשמה מאי כשמה אדמקפנא אדרי איעול בהא", ובשבת (דף קה ע"א), כמה וכמה נוטריקונין, ואעצור כאן ולא אפרטם כי רבים הם. ואף בהלכה מצאנו כן וכמבואר בשו"ע (או"ח סימן קנח סעיף ד), שפסוק שאם אוכל דבר שטיבולו באחד משבעה משקין **שסימנם** י"ד שח"ט ד"ם וכו', ופירושו יין דבש שמן חלב טל דם מים, ועוד כתב מרן בשו"ע (או"ח סימן ריט סעיף א): "ארבעה צריכים להודות, יורדי הים כשעלו ממנה, והולכי מדבריות כשיגיעו לישוב, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא, **וסימנך** וכל החיי"ם יודוך סלה חבוש יסורים ים מדבר". ועיין עוד בספר לב האריה (שער ב פרק ג), עי"ש לעוד כמה סימנים ור"ת ושאר עניינים כאלו וכדומה להם.

ואגב דאיירינן בענייני הסימנים, הנה בשל"ה הקדוש (תושבע"פ אות ס) כתב: וראינו בני אדם שכשיש סימן בגמרא אין לומדים הסימן ואין קורין אותו, וחלילה לעשות כן ואני חושב כי סודות גדולות מרומזים בסימנים נוסף על הפשוטו מה שמורה הסימן. ובספר שערי לימוד (אות צה), מביא בשם ספר שירת משה [מנהגי החתם סופר] שגער החת"ס על תלמיד אחד שלא אמר סימנים אלו עיי"ש. ונראה

דהוא הדין אף מילות הלע"ז שפעמים כותבם רש"י ז"ל וצל"ע, ואכמ"ל ועוד חזון למועד ב"ה.

נתנה ראש ונשובה לענייני הזכירה ע"י הסימנים, ופשיטא דנכלל הוא נמי במה שאחז"ל בפסחים (דף ג ע"ב) ובחולין (דף סג ע"ב), לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה. ופרש"י (ד"ה כל היכא), לפי שמתקיימת גירסה שלה יותר מן הארוכה, וע"ע מה שכתבתי לעיל (אות ג') בעניין זה ומשם בארה.

◆

ו.

וחמשנו האפודי בעוד עצה, הנמנית לעצה החמישית במספר, והיא:

שיעיין תמיד בספר אחד, ר"ל אם ימצא מחבר אחד מדפוס או כתיבות שונות לא יעיין פעם בזה ופעם בזה, כי יבלבל כח דמיונו.

והנה למדקדק בדברי האפודי יחזו פנימו, דלא כתב יבלבל כח זכרונו אלא יבלבל כח דמיונו, דאחד מתנאי הזכרון הוא שכאשר ילמד הדבר יהא הדבר ברור לו כשמשא בטיהרא, וכל דמיונו יתמלא בהירות, ואז יקל לו להזכר בדבר, אך אם יהא מעורפל זכרונו בערפילי בלבול וטשטוש, אזי אף שיתכן ויזכר בסוף בדבר, מ"מ תיקשה עליו מאוד מלאכת הזכירה. ובכח הדמיון בעצמותו מצאנו שמועיל הוא לזכירה, כמ"ש בספר לב האריה (שער שני פרק ד והלאה), שאם מצייר את המקומות אשר בם שכן ולמד את הדבר הם יזכירו לו עיי"ש בדבריו, ותהנה מפליאת כח הדמיון.

ואיברא דכח הדמיון נשגב ועצום הוא מאוד, דעל ידו יוכל להכנס לעצבות וכמעט שיקוץ בחייו, ועל ידו יוכל להיות שמח בשמחת עולם, וחשבתי דההבדל בין חכם לשוטה הוא, שהחכם משליט את שכלו על דמיונו והשוטה משליט את דמיונו על שכלו, ודוק בדבר זה, והיכא שישתמש בכח זה לתועלת לימודו אזי יפרח וירבה כגן רווה. ונראה דזה מה שאחז"ל בחולין (דף עה ע"ב), כל מילתא דתמיהא מידכר דכירי לה אנשי, בהיות שדבר תמוה מעורר להם את כח הדמיון, ומטלטלו משגרת מחשבותיו ודמיונו לכך זוכרהו [ושם ברש"י ד"ה מידכר דכירי כתב קול יוצא עליו וכו', ולכאורה משמע דאין זה פועל מכח הדמיון, אלא קול

יוצא עליו, אך אפש"ל דכיוון שבכח דמיונו זוכרהו ממשיך לצאת קול עליו, ולכן נראה שכתב רש"י קול יוצא עליו מאז, ולא נקט קול יצא עליו מאז, דכיון דזכור היטב המילתא דתמיהי לא פסיק הקול למיפק ויוצא כל הזמן ודו"ק]. ועוד במעלת כח הדמיון, אשר כוחו עד מאד, נרחיב לכשירצה ה' בל"נ.

◆

ז.

ולא אהא בושש מלהביא את העצה מספר השש שהביא האפודי, והיא:

שהספרים יהיו דפוס או כתיבה ונייר נאה ומקום מדרשו פתוח לרוחה ומשמח הלב.

וראשית אביא את עיקר המעלה בשבח הזכרון כאשר הלומד מעיין בספר, הנה מובא בירושלמי ברכות (פ"ה ה"א דף לז ע"ב), א"ר יוחנן ברית כרותה היא הלמד אגדה מתוך הספר לא במהרה הוא משכח [ועיין בפירוש יפה מראה שהקשה מאי שנא אגדה משאר מילי, ותירץ די"ל משום דלא נתנה להכתב (ובענין זה עיין בשבת (דף קטו ע"א והלאה), לכל החילוקים מה ניתן להכתב ובאיזה לשון וכו') קאמר דאפ"ה בלומדה מתוך הספר מהניא ליה שלא תשכח ומכאן חזינו עד כמה כוחו של הלומד מתוך הספר, דאף דברי אגדה שלא ניתנו להכתב ועבר וכתבם יועיל לו הדבר לזכרון ופלא הוא].

ועיין בפירוש ר' יהודה לייב מפולדא על הירושלמי (ברכות פ"ה ה"א דף כב ע"ב), דסמיך ליה להפסוק "פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך" (דברים ד,ט), דראו עיניך זה הספר, דכשלומד מתוך הספר ועיניו רואות את הכתוב מועיל לו הדבר לזכרון [ועצה זו השמיטה הרמב"ם מהלכותיו והטור והשו"ע, וכבר כתב במראה פנים דאולי השמיטו דברי ר' יוחנן אלו, משום דלא משמע מהש"ס דילן הכי, שהרי בכמה מקומות אמרו דלא התירו ליכתב אלא משום "עת לעשות לה'" (תהלים קיט, כו), ועי"ש בדבריו].

ומעתה דבר ברור לכל בר דעת, שככל שהכתיבה תהא יותר ברורה ומזוקקת על דף חלק וכתיבה ברורה ומסודרת ולא על דף מהוה מרוב שימוש ואותיות קופצות אשר מאמצים את העיניים ומקשה מאוד על הקורא יהא זוכר יותר את

הכתוב, ואנא גופי בכמה וכמה ספרים אשר אכתי לא חידשו דפוסים הייתי מצטער כ"כ בקריאתם ובהתאמצות הבנת האותיות וחלקי האותיות וצירוף אות לאות ותו לתו להבין את תוכן הדברים, ומלבד מה שמכלה את הזמן מכלה הוא את הכח והריכוז ומכביד דבר זה על ראשו, וראשו עליו סחרחר מצפיפות האותיות ודוחקם. ואתה תחזה למה שכתב הגאון ר' עקיבא איגר בהקדמה לשו"ת שלו, וז"ל: "והנני רואה שבני הגאון נ"י כבר קרוב להתחיל בדפוס אבקשך בני ידידי לפקוח עין ע"ז שיהיה נדפס על נייר יפה דיו שחור ואותיות נאותות, כי לדעתי הנפש מתפעלת והדעת מתרווחת והכוונה מתעוררת מתוך הלימוד בספר נאה ומהודר וההיפוך בהפכו אם הכתב מטושטש, והוא כמעט כדרך מ"ש ז"ל כל הקורא בלא נעימה כו', "ונתתי להם כו', ומשפטים בל יחיו בם" (יחזקאל כ, כה), כי אלו מעירים ומשמחים הנפש והכוונה נכונה עם השמחה אל הדיבור הן כמו נשמה וחיות אל הגוף" עכ"ל. והנה חזינו מדברי הגאון עד כמה יש להקפיד בדבר זה והווה כבוד תורה. וכן כתב הגאון ר' אברהם קונקי זצ"ל בספרו מנחת קנאות כ"י, והביא דבריו בספר מדבר קדמות (מערכת חי"ת אות טוב), גבי הכתב שכותב האדם, וז"ל: "ושתהיה כתיבתו יפה ומיושרת עד שתהיה מוכתרת בנימוסיה ובעיטורי סופרים מעוטרת" עכ"ל. ובפירוש הרש"ש בחולין (דף ט ע"א), על האי דאמרינן דת"ח צריך שילמד ג' דברים כתב וכו' "היינו שילמד לאמן את ידיו לכתוב כתיבה נאה ומיושרת כאשר יצטרך לכתוב שו"ת ואגרות שלום וכיוצא" ע"ש.

ועוד כתב בספר אוזן אהרן (מוסר אב אות יא), מהר"א עזריאל זצ"ל באגרת לבנו וז"ל: "פקח עניך להישיר הכתיבה ולנאותה הלא ידעת כמה נצטערתי עליך על דבר זה כי באמת הוא שלימות גדול אל האדם עם צירוף המליצה הנז"ל יתקרב האדם אל הרחוקים ע"י אגרת כי ליופי הכתב והלשון יאהבוהו וישבחוהו ולמה זה בני ע"י העצלות תהיה חסר טובה גדולה אשר אין ערוך אליה וכו' דע באמת כי כל מין מהשלמות אשר יוכל האדם להשיגו ואפילו טורח [בטורח] אם יתרשל ממנו הוא מאבד הון עתק וסופו מתחרט ואין בידו לתקן" עכ"ל.

והנה כיום חדשים לבקרים יוצאים ספרים מספרים שונים של שאר חכמות המדברים דברי הבאי וכו' הערוכים בצורה נאותה, כתב ברור על נייר חלק, ומעתה לא תהא כהנת כפונדקית, ושפחה תגדל על גבירתה, דכל חכמות העולם כנגד התורה הרי הם כרקחות וטבחות בעלמא בפני המלכה.

והנה מה יועיל לו באשר יהא לו ספר הכתוב בכתב נאה על נייר חלק, אך דא עקא המקום בו הוא שוכן צפוף ודחוס, על כן כתב נמי האפודי דישב בבית מדרשו מקום פתוח לרוחה ומשמח הלב [ואפש"ל דמה שאז"ל בבבלי בברכות (דף ו ע"ב), אגרא דכלה דוחקא, שפירושו שעיקר השכר שמקבלים כשבאים לשמוע דרשת הרב הוא על הדוחק, ועי"ש במה שפרש"י, ולפי הדברים לעיל א"ש ביותר, דהיא הנותנת בגלל הדוחק גופיה לא מבינים, דהדוחס וכו' מונע ריכוזם מלהבין, וזהו כל שכרם], וכבר אחז"ל במגילה (דף כח ע"ב), שמעתא בעי צילותא וכו' ופרש"י דעת צלולה ומיושבת שאינו טרוד בכלום מחשבה, וכבר שנינו בברכות (דף נז ע"ב), שלשה מרחיבין דעתו של אדם אלו הן דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים, ונכלל הדבר ג"כ בזה.

ולא אחשוך מלהביא את דברי הרב לב האריה במה שכתב (בפי"א) בענין זה, וז"ל: "כיון שהתחלנו פה לדבר מצורת הספר והדפוס בטרם אעבור אל מקומי, לא אחדל מלהזכירך דבר והוא כי כאשר תכתוב מה שיהיה בספר ללמדו על פה או להשאירו בזכרונך, הנה מה טוב כי תכתוב כל ריש מילין וכל תחלת עניין ברווח בין הדבקים, וראשיתו באותיות גדולות וחלוקת עמודים ודפים, לא תחוס עיניך על נייר, וכל זמן שתרבה בתמונות ושיטות שונות כפי הדרוש, ישאר יותר קל בזכרונך, ואולי זה אחת מתועלות כותב התורה לנו, בפיסוק הפרשיות ופתוחות וסתומות ואותיות גדולות וזעירות ופסקים באמצע פסוק ליודע סודם, וכבר אמרו ז"ל מפני מה נתנו פרשיותיה של תורה ליתן ריוח למשה להתבונן בו, ואם לקולי ישמעו המדפיסים אצוה על ידי עושי המלאכה להדפיס כל הספרים בריווח והפסקות ואותיות גדולות כפי העניין ועיניהם אל תחוס על מעט ניירות, אם לתועלת הקוראים יפקחו עינם, גם יועיל לך מאוד אם כפי אשר תעיין בספר כתוב כבר או מודפס תשלח ידך בקולמוס ותכתוב בגליון סימן לחידוש שיש שם או לתחלת ענין אם לא עשהו הכותב או המדפיס, וכל זה בחנתיהו צרפתיהו ומצאתי אותו מאד מועיל לי בעיון לזכירה... אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל" עכ"ל. ואחרי דבריו אלו כל דבר שפתים אך למחסור.

◆

ח.

ועתה הבוא נבוא לעצתו של בעל האפודי השביעית, והיא:

שיבטא בשפתיו מה שיקרא, דאחז"ל למוציאהם בפה.

הנה עצה זו בעירובין (דף נג ע"ב ודף נד ע"א) יסודה, דאיתא התם: "ברוריה אשכחתיה לההוא תלמידא דהוה קא גריס בלחישה בטשה ביה, א"ל לא כך כתיב "ערוכה בכל ושמורה" (שמואל ב, כג,ה), אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת, ואם לאו אינה משתמרת. תנא תלמיד אחד היה לרבי אליעזר [נ"ב ס"א בן יעקב] שהיה שונה בלחש לאחר ג' שנים שכח תלמודו". ועוד איתא התם: "א"ל שמואל לרב יהודה שיננא פתח פומיך קרי פתח פומיך תני כי היכי דתתקיים ביך ותוריך חיי, שנאמר "כי חיים הם למוציאהם ולכל בשרו מרפא" (משלי ד,כב), אל תקרי למצאיהם אלא למוציאהם בפה". ודבר זה הביאו הרמב"ם בידו החזקה (פ"ג מהל' תלמוד תורה הי"ב), וז"ל: "וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו, תלמודו מתקיים בידו, אבל הקורא בלחש במהרה הוא שוכח" עכ"ל. וכן כתב בטור (יו"ד סימן רמו), ובשו"ע (שם סעיף כב). ובמעשה דתלמיד דר"א איתא במדרש תנחומא הקודם והישן (בפרשת מקץ אות ב), בשינוי קצת, "מעשה בתלמיד ותיק שהיה ר' אליעזר בן יעקב שמו, והיה רגיל בתלמוד עד שהיה מזיע כבמרחץ והיה עומד על עומדו ועובר על תלמודו, ובשביל שלא היה מוציא בשפתיו חלה ושכח תלמודו, מי גרם לו, שלא היה מוציא בשפתיו לכך נאמר ודבר שפתיים אך למחסור".

ועיין בשו"ע הרב (בהלכות תלמוד תורה פ"ב סעיף יב) דכתב שכל מה שלומד בהרהור לבד ואפשר לו להוציא בשפתיו ואינו מוציא אינו יוצא בלימוד זה יד"ח מצות "ולמדתם אותם" (דברים ה,א), ובספר ערוך השלחן (חאו"ח סימן מז סעיף ט,י), האריך לבאר את החילוק בין הרהור לכתיבת התורה שעל הרהור פסק מרן (באו"ח סימן מז סעיף ד), דלא בעי לברך ברכות התורה, ובכתיבה פסק (שם סעיף ג), דאע"פ שאינו קורא צריך לברך עי"ש, ואכתוב מעט בענין זה לקמן אגב אורחא אי"ה. ובספר אור צדיקים (עמוד התורה פ"ג), כתב: "יחתוך הדברים היטב בשפה ברורה בלי גמגום כי המשמיע קולו היטב בדברי תורה אפילו מזיקים מברכים אותו". ובספר פלא יועץ (ערך קול), כתב: "וכמה שגו אותם הלומדים בגמגום, או שמעיינים בספר וקולם לא ישמע, מאבדים טובה הרבה, והרי זה דומה למי שיכול

להרוויח אלף זהובים ומתרצה בחמש מאות, ואילו היה מה שמאבד הוא לבד החרשנו. אבל דא עקא שמחסר לעשות נחת רוח ליוצרו, וגורם רעה לעצמו שמשכח תלמודו, כמאמר חז"ל". והמהר"ל מפראג כתב בנתיבות עולם (נתיב התורה פ"ד), דהטעם שצריך להוציא הדיבור מן הפה, דכשמוציא הדיבור מן הפה מקבל כח הזוכר את הדיבור וכו'.

ובחפשי באמתחות הספרים, חזיתי למ"ש הרב כף החיים (באו"ח סימן רלח אות ב), וז"ל: "וכשלומד בתורה צריך להוציא הלימוד בפיו, ולא ילמד רק בליבו כדאיתא בעירובין (דף דן ע"א), יעו"ש. וכ"כ בהקדמת הזוהר (דף ד ע"א), וז"ל כמה אית ליה לבר נש דאשתדלא באורייתא יממא וליליא, בגין דקב"ה ציית לקוליהון דאינון דמתעסקי באורייתא. וכ"כ בפרשת בראשית (דף מז ע"א), ות"ח ברוחא עביד קודשא בריך הוא עלמא, וברוחו מתקיימא רוחא, דאינון דלעא באורייתא, וכ"ש רוחא דהבל ברביי דבי רב עכ"ל. וכ"כ בפרשת קדושים (דף פה ע"א), וז"ל ההיא מילה דאורייתא דאפיק מפומיה אזלא ושאטה בעלמא וסלקא לעילא, וכמה עילאין קדישין מתחבראן בההיא מילה, וסלקא בארחא מישר, ואתעטר בעיטרא קדישא, ואסתחי בנהרא דעלמא דאתי דנגיד ונפיק מעדן, ואתקביל ביה ואשתאב בגויה ואתנטע סוחרניה דההוא נהרא אילנא עילאה, וכדין נגיד ונפיק נהורא עילאה ואתעטר ביה בההוא בר נש כל יומא עכ"ל. וכן אמר לו המגיד למרן ז"ל כי אילו היה ניתן רשות לעין לראות, הייתה רואה מלא עיניך לכל צד כולו מלא חילות מהם הנבראים מהבל פיך כשאתה עוסק במשנה, כמ"ש במגיד מישרים (פרשת בא), עיי"ש" עכ"ל הרב כף החיים.

והבאנו לעיל דפסק הרמב"ם ז"ל בידו החזקה (פ"ג מהלכות ת"ת סוף הלכה יב), ענין זה. וכתב הרב מעשה רוקח (שם): "נ"ב וכן אם נמשך איזה זמן אחר הבלי העולם ותענוגיו כדאשכחן בר"א בן ערך בשבת (דף קמז ע"ב), דאיקלע לפורגייתא ודומסית ואמשיך בתרייהו ואיעקר תלמודיה". [וכתב המהרי"ץ חיות שם: "עיין מדרש קהלת פיסקא ברבות הטובה מסופר שמה הענין בפנים אחרות ועיי"ש"] ועי"ש במה שכתב הריעב"ץ בהגהותיו לש"ס אמאי דייקא טעה במה שטעה ואכמ"ל. וכן פסק הרמב"ם בידו החזקה (פ"ג מהלכות ת"ת הי"ב): "אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן, ולא באלו שלומדים מתוך עידון ומתוך אכילה

ושתיה, אלא במי שממית עצמו עליהן ומצער גופו תמיד, ולא יתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה וכו'". וכן פסק השו"ע (ביו"ד סימן רמו סעיף כא). ומקורם הטהור כפי הנראה מהאי דאיתא בעירובין (דף נד ע"א): "אר"ה מאי דכתיב "חיתך ישבו בה ותכין בטובתך לעני אלהים" (תהילים סח,יא), אם משים אדם את עצמו כחיה זו שדורסת ואוכלת, ואיכא דאמרי שמסרחת ואוכלת תלמודו מתקיים בידו" ופרש"י: "שדורסת ואוכלת: מיד לאחר הריגתה שאינו מקפיד על תענוגים, אלא אוכל בשר בלא תבלין, וכן שאר עינוגין. שמסרחת: בטיט, היינו מי שאינו הולך אחר גבהות לקוץ במאכלו אם לא נתבשל כל צורכו וכו'" עכ"ל [וע"ש בהמשך פירש"י דנסוג אחור מפירוש זה מ"מ מדהביאו ש"מ פשט הוא].

ועוד דקיי"ל מה שדרשו חז"ל בברכות (דף סג ע"ב), ובשבת (דף פג ע"ב), ובגיטין (דף נז ע"ב): "אמר ר"ל מנין שאין ד"ת מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה שנאמר "זאת התורה אדם כי ימות באהל" (במדבר יט,יד), וכו'". וע"ע בספר לקט יושר (הנהגות מבעל תרומת הדשן שכתב תלמידו יו"ד דף 39), וז"ל: "וזכורני שאל מאותם בחורים העשירים שיעשו להם שולחנות ושיושבין במקומן הופכים השלחן לאיזה צד שירצו ועליו הרבה ספרים, לא טוב הם עושים אדרבא כשמבקש אחר ספר ובא לו בטורח גדול יזכור באותה מעשה מה שרוצה ללמוד".

ונראה דבכלל זה נכלל מה שדרשו חז"ל בברכות (דף ה ע"א), שהמקבל יסורים מאהבה מה שכרו יראה זרע ויאריך ימים, ולא עוד אלא שתלמודו מתקיים בידו שנאמר "וחפץ ה' בידו יצלח" (ישעיה נג,י).

ואגב דאיירינן בהא נימא ביה מילי, הנה לכאורה הדבר תמוה, דהא כבר כתבנו לעיל דאחד מהיסודות לזכירת התורה הוא צלילות והרחבת הדעת, ועוד אחז"ל באבות (פ"ו מ"ה), דהתורה נקנית בישוב הדעת. ועתה אם יתייגע בתורה כ"כ וימית עצמו עליה מנ"ל ישוב הדעת? ואביא את דברי האבי עזרי על הרמב"ם (בהקדמה לס' נשים), ככתבם וכלשונם בעניין זה, וז"ל: "אולם כן הדבר דלא חכמת התורה כשאר החכמות, וסגולות, קניית התורה אחרת היא מקניית שאר החכמות, ואם בשאר החכמות אופן קנייתן הוא בדרך הטבע, ומי שמייגע בהן משיגן, אבל שונה היא לגמרי חכמת התורה, ו"ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה" (משלי ב,ו), מתנה היא מאת ה' ואמרו בנדרים (דף נה ע"א), ובערובין (דף נד ע"א), "ממדבר מתנה"

(במדבר כא,יח), כיוון שעושה אדם את עצמו כמדבר שהוא מופקר לכל תורה ניתנה לו במתנה. ואמרו (מגילה דף ו ע"ב), יגעת ומצאת, וכמו שבארו דבשכר היגיעה ממציא לו הקב"ה מציאה, שהלא אין נופל לשון מציאה על מה שבא להאדם ע"י יגיעה אלא שהוא רק שכר היגיעה שנותנים לו מתנה, וכבר משלו ע"ז משל נאה בנדה (דף ע ע"ב), על הפסוק "כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה" משל למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו ומשגר לאוהביו ממה שלפניו, מה נורא הדבר ומה יקר וערך להתורה כי היא ממש מפיו של הקב"ה כפרש"י שם, וצריך לזה חן וחסד מיוחד להפיק רצון מה' שיחוננו מאיתו דעה בינה והשכל, וכמה לשונות של בקשה תקנו בברכת אהבה רבה אבינו האב הרחמן המרחם רחם עלינו ותן בליבנו להבין ולהשכיל ללמוד וללמד לשמור ולעשות, ועל בינתו אל ישען, ואין לו לאדם אך היגיעה והעמלות, ואם כי אין הקב"ה מקפח שכר כל דבר קטן כגדול אבל אין ערך ושיעור למה שבא לו שלא על ידי צער ויגיעה ועמל, וע"ז נאמר נפש עמל עמלה לו ולפום צערא אגרא (אבות סו"פ ה), אבל עיקר עבודת האדם בזה להתרומם מעל כל דבר המפריע ועל כל סיבה, ומתוך הצער ימצא לו האדם הרווחה, ושיהיה לו ישוב הדעת וצילותא, וזאת בא לו להאדם אחר ההתבוננות בגדלות החכמה ועמקותה שאין לה קץ ותכלית וארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, וימלא שמחה ואהבה לחכמה זו עד שלא ידע וירגיש שום מפריע, ואור תורה יחייהו וגדלות המצווה עליו, ועל מה יתאונן כי יקרה היא מפנינים ומפז, והפוך בה דכולה בה ואורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד.

ובפרשת וילך (לא,יז), "ומצאוהו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה" ויש לדקדק שמתחיל ברעות רבות וצרות ומסיים ברעות לבד ולא אמר מצאונו הרעות והצרות האלה, וביארתי שלפי פשוטו רעות נקרא גוף הרעה, וצרות הוא מלשון צר, ואונקלוס מתרגם ועקן היינו שמעיק להאדם, שלפעמים שנמצא האדם במצב כזה שצר לו והעולם חשך בעדו, ונשבר רוחו בקרבו חוץ מהיסורין שיש לו ע"י גוף הרעה, וזה בא לו לאדם ע"י חוסר האמונה ובטחון בה', ואין בקרבו ואז הוא עשוק ורצוץ כל הימים, אבל מי שיראת ה' נגע בלבבו ומאמין בה' ובהשגחתו הפרטית הצרות אינן צרות ואין מעיק לו ואין מציר לו, וכמו שאמר דוד המלך "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי" (תהילים כג,ד), כי בכל ימצא מנוח ותנחומין, וקוי ה' יחלפו כח, ומשום כך

אחרי שבא לו ההכרה לאמר על כי אין אלהי בקרבי, בטלה ממילא הצרות ורק הרעות הן רעות, ועל כן אמר ומצאוני הרעות האלה וכו'", עכ"ל. ועי"ש עוד בדבריו ודוק מאוד בדבריו הנפלאים, הכוללים את סוד החיים, לא חיים של מסך שקרים, אלא של אמת ואושר בכל השלבים, וניהדר אנפין לראש דברינו בעצותיו של בעל האפודי.

◆

ט.

ועתה הלוך נלך לעצתו השמינית, והיא:

שיהיה למודו בשיר ובזמרה ונגון, כי הטעם יביאהו לזכור במשקלו התנועות והמלות הנכנסות בו.

ושאב דבריו מהא דאיתא במגילה (דף לב ע"א): "כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר "וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם" (יחזקאל כ,כה)", וכתבו בתוס' (שם בד"ה והשונה): "שהיו רגילים לשנות המשניות בזמרה לפי שהיו שונין אותן על פה ועל ידי כך נזכרים יותר" עכ"ל. וכתב הרב אהבת איתן בחידושיו עמ"ס ברכות (דף יז ע"א והובא בספר עין יעקב דף מו ע"ב הוצאת עם עולם תשכ"א), דזה מה שאמר ר"ע בסנהדרין דף צט (סוע"א), זמר בכל יום זמר בכל יום, דקאי התם על ר' יהושע שאמר הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שיולדה וקוברה, ולזה רמז ר"ע תקנה שלא ישכח ד"ת דהיינו שילמדו תמיד בזמר שמועיל לשכחה. ובתפארת ישראל עמ"ס ערכין (פ"ד בבועז ד"ה ולולא), כתב: "ולולא דמסתפינא היה נ"ל ע"פ מ"ש תוס' שלהי מגילה (דף לב ע"א), על השונה בלא זמרה, וכ"כ אמרינן בביצה (דף כד ע"א), גמרא גמור זמורתא תהא, שהיו להן זמירות מיוחדין לכל משנה ומשנה, ולפע"ד היה זה כדי לחזק בכח הזיכרון, מדהיו שונין המשניות בעל פה אפילו בימי רבי (כרש"י בבבא מציעא דף לג ע"א), וע"י הניגון נזכר היטב לישנא דמתניתין באשר שהיה הזמר מסודר לפי המילות והבבות שבמשנה, ולכן כמה פעמים בחר התנא ג"כ במלה זאת ולפעמים באחר הכל כפי הנאות לקול השיר המיוחד להמשנה, ומה"ט לפעמים נשנה בבא שנראית יתירה במשנה זו ואין צריך לומר זו, אבל היה כדי לשקול בבית המשנה

כפי הבבות שבפרקי השיר [ומהאי טעמא אף שהיה חיסור מחסרא הניחוהו כך מדמובן ממילא דאל"כ יהיה מעשה לסתור], ואם היו מבלבלים המילות יתבלבל השיר המיוחד לה ויתבלבל הזכרון ותשתכח המשנה ח"ו, ובדבר זה יתורץ כמה קושיות ודקדוקים ושמור זה, דאם גם ברוב פעמים מונחים פנינים יקרים בשינוי לשון התנא עכ"פ במקום שלא ידענו טעם אחר, נסתפק את עצמינו בטעם זה, שהוא ג"כ אמיתי בעצמו", עכ"ל. וחזינו עד כמה הקפידו על הזמרה בגירסתם ובלימודם לתועלת הזכרון, וכבר כתב הרחיד"א בסיפרו דבש לפי (מערכת ז אות ז), דזמרה מועיל לזכרון דהצער גורם שכחה. ובספר שערי לימוד (אות סו) הפליג בתועלת דבר זה, כפי שהביא בשם ספר אבנט בד (הנספח לספר אמונת חכמים), לולא דמסתפינא אפילו בזמנינו שגם תורה שבע"פ בכתב היא, מ"מ מוטב ללמוד בזמרה כדרך שאנו נוהגים גם היום. ואתה תחזה לומד יקר דודאי התורה עצמה היא העיקר, אך כאשר תזמר בלימודך, הווה כמסגרת אשר תשמור ותייפה להתמונה, על אף שהתמונה היא העיקר.

ובמהות סגולת הזמר הנה ידוע לכל בר דעת, דהזמר כשמשתלט על רגשות האדם נהפך האדם למושלט וכחומר ביד היוצר, פעם יבכה ופעם יצחק, פעם יעצב ופעם ישמח, הכל לפי תנודות וסולמות השיר. וידוע הדבר שכשם שאפשר להגיע ע"י כח הניגון למ"ט שערי קדושה וטהרה ולהופכו להכי תמצי לזכירת התורה ולשמחה בדבקות ה' וכפי שאומרים בשם הגר"א מוילנא, שהיכל הנגינה סמוך הוא אצל היכל התשובה, כן אפשר לרדת עימו למ"ט שערי טומאה ולשאול ואחריתו עדי אובד, וכפי שחזינן אנן בעונותינו על הזמרים המתפרצים העושים מעשה ז'מרי ומבקשים שכר כפנחס. הנה לא זו בלבד שגורמים לסילוק השכינה מישראל, אלא אף מרבים חילות לסטרא אחרא, וצריכים אנו להוקיעם מחוץ למחנה כנגד השמש, למען יראו כל עמי הארץ, כדי ששם ה' יקרא עלינו ויראו ממנו. כי רעה חולה זו "רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה" (משלי ז, כו), ומי יתננו ירחי קדם שאז לא היתה הנגינה תופסת עיקר כדורינו היתום.

ולך נא ראה למ"ש החות יאיר (סימן קט ובדפוס ראשון היא בסימן קו), וז"ל: "תכלית השירים הוא התעוררות השומעים לתמצית הדבר המובן ומכוון בשיר, לכן אם מעורר אדם לדעת ותבונה לקחת מוסר השכל ודברי תורה הרי תכליתו טוב,

ואם מעורר לתאווה ולשחוק וקלות ראש וליצנות ובכהאי גוונא, ודאי תכליתו רע, ואפילו יהיה בלשון הקדש אדרבה גריע טפי מצד המחבר והמשורר, כי הוציאו לשון הקודש לחול ולטומאה" עכ"ל. ומי יתן ונזכה לבנין בית המקדש, ולשמוע לנגינת הלויים בדוכנם במהרה בימינו אמן.

◆

י.

ועתה אציגה נא לך את עצתו התשיעית של בעל האפודי, והיא:

שעיון התורה והגמרא יהיה בספרים כתובים בכתב אשורי, כי קדושת צורת אותיות תיטיב הזכירה.

עצה זו לא ידעתי איה מקומה בתלמודים, אך נראה דנפק ליה מהאי דאיתא בכמה דוכתין בהש"ס על חשיבות הכתב האשורי, שהוא כתב הס"ת שלנו, דכבר דרשו חז"ל בבבלי (שבת דף קד ע"א), לצורות האותיות וכגון מ"ט פשוטה כרעיה דגימ"ל לגבי דל"ת, שכן דרכו של גומל חסדים לרוץ אחר דלים וכו' עי"ש. הא חזינן דאין אלו אותיות בסתמא ללא משמעות, ואותיות אלו נתנו בסיני, וכמבואר בשבת (דף קד ע"א) ובמגילה (דף ב ע"ב), מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים. חזינן דצורת האותיות הייתה באשורית, וא"כ קדושתן משפיעה על האדם עד מאד. ולפי שמצינו שהטומאה מטמטמת מוחו וליבו של אדם, וכמו שדרשו חז"ל ביומא (דף לט ע"א): "תנא דבי ר' ישמעאל עבירה מטמטמת ליבו של אדם שנאמר "ולא תטמאו בהם וניטמתם בם" (ויקרא יא, מג), אל תקרי ונטמתם אלא ונטמטם". א"כ כשמקדש ומטהר עצמו אזי ודאי שהתורה תדבק בו ויזכרה. ובדבר טמטום השכל אשר רואים אנו בעוונותינו הרבים בדורנו זה הלא אין זה דבר חידוש, שכשאדם שקוע ראשו ורובו בענייני טומאה אטום וסתום הוא מכל חכמה, ובמיוחד מחכמת התורה, וכמו שכתב רש"י ז"ל ביומא (דף לט ע"א): "מטמטמת: אוטמת וסותמת מכל חכמה".

ועתה בדורינו, אשר רבו ספרי המינין ושאר מרעין בישין ודברי פריצות אשר אוטמים למוחו של האדם, הרי ודאי שיקשה לאדם לטעום מתיקות התורה ולשקוע בה. ולא אוכל להתאפק מלהביא את דברי השבט הלוי בהקדמה לשו"ת

שלו (ח"ב אות ו), ואעתיק בדבריו מילה במילה דמשקל מילותיו כזהב נחשבו, וז"ל: "ועתה מה נאמר ומה נדבר בדורינו זה שא"א לזכות לקצה קדושה ומדרגה, אין זה רק עברות ידועות שגורמות הטומאה ומסך המבדיל. ראש וראשון הקריאה בספרי מינין ותועבה והעיתונים המתועבים, שמטמאות מנפש ועד בשר ברושם בל ימחה, ואמרו בשבת (דף קטז ע"א), לעניין ספרי מינין אמר ר' טרפון שאם יבוא לידי אני אשרוף אותם ואת האזכרות שלהם, שאפילו אדם רודף אחריו להורגו, ונחש רץ להכישו נכנס לבית ע"ז, ואין נכנס לבתיהם של אלו, שהללו מכירין וכופרין וכו', ועליהם הכתוב אומר "אחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך" (ישעיה נז, ח), אר"י ק"ו וכו' הללו שמטילין קנאה ואיבה ותחרות בין ישראל לאביהם שבשמים, ועליהם אמר דוד "הלא משנאיך ה' אשנא ובמתקוממך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאובים היו לי" (תהילים קלט, כא-כב)", עכ"ל. ועי"ש עוד בדבריו בחומרת הספרים המתועבים הללו, ואכמ"ל ועוד חזון למועד בעזהי"ת.

ואנא זוטרי יליף לה ק"ו, דחזינו דכתבו המפרשים דאחד מהעצות הטובות לזכרון הוא שיזהר מלהרהר דברי תורה במקום שאסור להרהר, הם המקומות המטונפים, וכמ"ש בספר חסידים (סימן תקמו), והביא עצה זו בספר שמירת הגוף והנפש (ח"ב עמ' תשעו אות כא), ואם יחשוב שם בד"ת הרי שלא יזכור תלמודו, לפי שהתורה אינה נדבקת במקום טומאה ופורחת מזכרונו, א"כ כ"ש היכא שעוסק בדברי הטומאה גופם, הרי כל גופו נהפך לחפצא של טומאה, ובעינן לסלק ליה לגמרי, דומיא גרף של רעי וכ"ש הוא. וה' יתברך ירחיקנו מדברי טומאה אלו, המכלים ומדווים הנפש, ורשעים כל ימיהם חרטה, ואודה לאל שלא שם חלקינו כהם, ולא גורלינו ככל המונם.

נתנה ראש ונשובה למעלת קדושת האותיות אשר מטיבים את הזיכרון שמעתי שמספרים על הגאון מסטייפלא זצוקלל"ה שעל אף כשהיה זקוק למשקפים במספר גבוה מ"מ לא חפץ בהם, והעדיף לקרב עיניו ולאמצם מאוד, וטעמו ונימוקו הוא שקדושת האותיות יכנסו לעיניו ולא יהיה דבר חוצץ בין עיניו לאותיות. וכבר כתבו בספרי המוסר שאחד מהתיקונים למי שפגם עיניו הוא להסתכל בצורת אותיות התורה הקדושה בשעת ההגבהה. וכדי להמחיש את גדולת קדושת האותיות אציגה נא ולו במעט מדברי הריטב"א עמ"ס מגילה (דף ב ע"ב), וז"ל:

"אבל ודאי אין ספק שזה הכתב הנקרא אשורית הוא כתב הקודש שבלוחות וע"ש כך נקרא קודש וכן לשון הקודש ומעולם לא נראה הכתב ההוא אלא בלוחות, אבל לשון הקודש כבר נודע לאבות ובני ישראל קודם מתן תורה, ובו השם מדבר עם נביאיו וקדושיו, ואעפ"כ מתוך תומת וקדושת הכתב ההוא [באותן הימים] לא היו כותבים אותו, ואפילו בספרים שכותב המלך או כל אחד ואחד לעצמו אלא היו כותבים אותו בכתב עברי וכו'" עכ"ל. ודעת לנבון נקל ולהבין עד כמה קדושות אותיות התורה, עד שנזהרו בדורות עברו מלחללן על דברי חולין. וכבר פסק הרמב"ם (פ"ט משאר אבות הטומאה ה"ז), דרק כתב אשורי מטמא את הידיים, וכן פסק עוד (פכ"ג מהל' שבת הלכה כו), דאין מצילין מפני הדלקה רק כתבי הקדש שכתובים אשורית ובלשון הקודש. ובפירוש הרא"ש בנדרים (דף לח ע"א) כתב בד"ה לפלפולא בעלמא: "כי כל החכמה והשכל רמוזים בכתב התורה בצורות האותיות". וכ"כ בשו"ת חות יאיר (סימן קט): "רצוני לומר צורת האותיות שיש בתמונתן סודי סודות וסתרי סתרים, כמו שכתבו בזוהר וזכרו בפרדס ובשאר ספרי המקובלים וגם החסיד הגאון בשל"ה הפליא לעשות וכו'", עיי"ש המשך דבריו. והרמ"א (יו"ד סימן רפד סעיף ב): כתב בשם יש אומרים "שכתב אשורית הואיל וכותבין בו תורה יש בו קדושה ולכן אין לכתוב דברי חול בכתב אשורית". ומקורו מתשובת הרמב"ם פאר הדור (סימן ז), עי"ש, והובא בב"י (שם סימן רפד). והטעם כתב הרמב"ם הואיל שנתנה תורה בכתב אשורית, מגונה מאוד להשתמש בו לדברי חול, והעתיקו דין זה רוב הפוסקים, והם האורחות חיים לר' אהרן הכהן (חלק א הלכות ת"ת אות ט), וכתב שם ומעולם לא זזו ישראל להיות נזהרים בזה. והחות יאיר (סימן קט), והובא דבריו בפתחי תשובה (סימן רעא סוס"ק כ, ועיי"ש שהאריך בחומרת הדבר), והרוח חיים, אלא שהוא מיקל לכתוב בכתב זה בשעת הדחק דברי חול, אך יזהר אח"כ להצניעו בכבוד. ובשו"ת רב פעלים (ח"ד סימן לב), והרדב"ז והו"ד בפתחי תשובה (סימן רפג ס"ק ג), שכתב דהוי איסור גמור. וכ"כ בערוך השלחן (שם סימן רפד סעיף ח). אמנם, הדברי יוסף, הו"ד בשדה חמד (ח"ב דף קלה בראשו), כתב שאי"ז איסור, דהא כתב הרמב"ם מגונה ולא אסור, וכתב שעיקר קפידת הרמב"ם היא על כתב אשורי שכתב בו דברי קודש. והן אמת שלעצמו היה נזהר הדברי יוסף, כמש"כ בפתחי תשובה (שם) בשמו ששמע מרבו שנמנע מלכתוב דבר קינה על מצבת בנו בכתב אשורית, אבל לאחרים לא אסר. אכן, התשב"ץ (ח"ב סימן ב), פליג על זה

ומתיר לכתוב דברי חול בכתב אשורית. וע"ע בשו"ת דברי יעקב (סימן פב), ובשו"ת באר משה (ח"ג סימן קפג).

ולך נא ראה למ"ש רבינו מנוח על הרמב"ם (בפ"ד מהלכות סכה הלכה ב), וז"ל: "כ"ה היו לה שתי דפנות זו בצד זו כמן גאם כלומר גימ"ל יוונית שהיא עשויה כדל"ת שלנו. ומה שאמרו רבותינו כמן גאם ולא אמרו כמן דל"ת שלא רצו לתאר לאותיות הקדש שום דבר של חול וזה מהפלגת הגדולים קדושת (אולי צ"ל בקדושת) התורה וכבודה".

◆

יא.

ואוסיף ואציגה נא לך לעצתו העשירית של בעל האפודי:

שיקרא בספרים ושתהיה כתיבתן גסה ולא דקה.

הנה אמר עצה אחת שהיא שתיים, שיקרא בספרים, ושעצם הכתיבה תהיה גסה ולא דקה, ואדבר על הראשון ראשון ועל האחרון אחרון. הנה בשבח הקריאה בספרים שנו בירושלמי (ברכות פ"ה ה"א דף לז ע"ב): "אמר ר' יוחנן ברית כרותה היא הלומד אגדה מתוך הספר לא במהרה הוא משכח". וכבר הבאנו הרחבה לזה לעיל באות ז', בעצתו השישית של בעל האפודי עי"ש ומשם בארה. ועתה אוסיף דבספר איכא מעלות צורת הדף, שכשיודע צורת הדף יותר נקל לזכרונו לזכור הדבר המובא שם [וזוהי מעלת התלמוד הבבלי, אשר צורת הדף לא ניתנה לשינוי ועל אף שחדשים מקרוב באו ושינו לצורת הדף, כבר יצאו עליהם גדולי ישראל בשצף קצף, אך דא עקא אין מנוח לליבי בראותי את הש"ס הירושלמי, אשר כביכול הזניחוהו ח"ו ואין בו צורת הדף, וכל החפץ מוציא הוא לו דפוס וצורת הדף שונה. וכבר שנינו לא כל הרוצה ליטול את השם יטול (ברכות דף טז ע"ב), וכיון דעל על, וכבר נראה דלא שייך לשנות עניין זה ואף גדולי ישראל בהדפיסם חידו"ת על הירושלמי לא הקפידו על זה, ונותר הדבר כמת מצוה שאין לו קוברין, והנראה מדלא מחו וטרחו בדבר גדולי ישראל טעמם ונימוקם עימם או שיודעים שכמעט ולא ניתן לשנות דבר זה ותיק"ו]. ודומה למה שכתב הרב לב האריה (שער ב פרק ד והלאה): "שכאשר יצייר במוחו מקומות וכו' ישמשו לאדם כמו נייר

בכתיבה... כן הדבר ג"כ". ומה שכתב עוד בעל האפודי שתהיה הכתיבה גסה ולא דקה, דבר פשוט וברור הוא דהזכרון הוא כמחרטת החורטת ע"ג הברזל, שככל שיעמיק ויבליט האותיות תשאר לימים רבים יותר כן הדבר כאן, שכאשר יובלטו האותיות בכתב נאה וכו' זכרונו יתרבה ויפרח.

◆

יב.

ועוד כתב האפודי עצה ומנינה י"א:

שילמד לזולתו מה שיעיין כי בההוצאה מכח אל הפועל יחזקנו בנפשו.

ומקורו הטהור בדברי רבותינו ז"ל בעירובין (דף נד ע"א): "אם משים אדם את עצמו כבושם הזה שהכל מתבשמים הימנו, תלמודו מתקיים בידו, ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו". ופרש"י: "שהכל מתבשמים הימנו - שמלמד תורה לתלמידים". ולעיל מינה (שם דף נ"ג ע"א), איתא: "בני יהודה דגלו מסכת [ופרש"י שלמדו לאחרים], נתקיימו תורתן בידם, בני גליל דלא גלו מסכת לא נתקיימה תורתן בידן". ובתנא דבי אליהו רבה (פכ"ז), איתא: "אם יש אדם מבין בד"ת יפרנס מתורתו לאחרים, ואם אינו מפרנס סופו שחכמתו מתמעט בידו וכו'". והבאנו לעיל דברים אלו בעצתו הראשונה (אות ב'), ועי"ש שדייקנו דהאפודי לא כותב תלמידים אלא שילמד לזולתו, ועל אף שמדברינו לעיל משמע דלא סב"ל, נבאר השתא דדברי האפודי שכתב לזולתו ה"ה תלמידיו. וכמו שמוכח בהש"ס בכמה דוכתין, ועיין לעיל בעצתו הראשונה ומשם בארה, ועתה נלקט ליקוטי בתר ליקוטי, בשבח לימוד התורה לאחרים ובהפלגת וחשיבות עניין זה. כתב בסדר אליהו זוטא (פרשה יד): "אין ישראל נגאלין לא מתוך הצער ולא מתוך השיעבוד... אלא מתוך עשרה בני אדם שהן זה אצל זה ויהיה כל אחד מהם קורא ושונה עם חבירו וקולם נשמע" עכ"ד. ובכלל עצה זו נכללת נמי עצת הכתיבה, שנחשב כמלמד תורה לרבים, ואבארה לקמן אי"ה במקומה.

וע"י שמקיים דבר זה, ומלמד התורה לאחרים, מקיים הוא "תורת חסד על לשונה" (משלי לא,כו), וכבר כתב הגאון מוילנא בביאורו לספר משלי על הפסוק

"חסד ואמת אל יעזבך קשרם על גרגרותיך כתבם על לוח ליבך" (משלי ג,ג), כי בעניין בין אדם למקום ענין החסד הוא ללמד תורה לאחרים וכו', עיי"ש בדבריו הארוכים. ובשו"ת עטרת פז להרב פנחס זביחי שליט"א (ח"ב בהקדמה עמ' טו), כתב רמז נאה על כך ובצורת הרמז הרומז על האר'ש ביאר את המשך הפסוק הנ"ל "קשרם על גרגרותיך כותבם על לוח ליבך", דבפסוק זה מבוארות ב' דרכים כיצד יוכל ללמד ולהעניק מחכמתו לאחרים, האחת היא "קשרם על גרגרותיך" והיינו שיעמוד וידרוש ד"ת לרבים [גרוגרת פי' הגרון ומגרון יוציא קולו], ועוד דרך איכא והיא "כתבם על לוח ליבך" והיינו שיכתוב חידו"ת ויפיצם לרבים, עכתו"ד. ועל אף שאין כאן מקומו מ"מ לא נמנעתי מלהזכירו כאן.

ואביא מה שכתב הגאון חיד"א בספר מראית העין (ד"ה פשפש), על מה שאמרו חז"ל בברכות (דף ה ע"א), פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה, דיש לדקדק מאחר שביטול תורה היא מהעברות החמורות היכי קאמר פשפש ולא מצא, ומה פשפש ואיך לא מצא, והרי הוא גלוי וידוע והוא דבר הניכר שהוא בטל מהתורה, ותו מה הלשון אומרת יתלה בביטול תורה ומה היא תליה זו. ואפשר דהכונה יתלה בביטול תורה שהיה לו לבטל ולא ביטל, כגון שנזדמנה לו מצווה שאי אפשר ליעשות על ידי אחרים, והיה לו לבטל תורה ולקיימה ולא ביטל, והשתא לאו אדעתיה ויתלה בזה וכו' עכ"ד. והמבואר בדבריו הוא שמה שבאו יסורין לאדם ולא מצא יתלה הוא במה שהיה צריך לבטל את תורתו וללמדה לאחרים, על אף שממעט מזמנו נפרע הקב"ה ממנו ומביא יסורין עליו, והמתבונן בדבר יחרד עד כמה הדבר מוטל על כתפינו אנו, בני התורה הלומדים את תורת ה', ויתן כל אדם מוסר לעצמו, ולב יודע מרת נפשו, וצריך אני לקצר.

◆

יג.

ועתה תחזה לעצתו הי"ב של בעל האפודי, והיא:

שלא יהא ימהר בעיונו אלא מיושב בדעתו בשובה ונחת.

ודרשו דורשי רשומות ע"ז את הפסוק "אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב" (תהלים קטז,יא), דמה שבא בחופזה בסופו הוא דבר כוזב, ונראה נמי דזהו כונת

חז"ל במגילה (דף ו ע"ב), "יגעת ומצאת תאמין" שצריך להתייגע ולא יהא נמהר בדעתו, והדבר פשוט למתבונן דמוחו של האדם הוא כפי הכלל של כבולעו כך פולטו, ועיין לעיל מה שכתבנו בעצתו השלישית של בעל האפודי (אות ד'). ואין להקשות דהא כתבו חז"ל (אבות פ"ה מי"ב), ארבע מידות בתלמידים מהר לשמוע וקשה לאבד חכם, דמשמע דאפשר להבין במהירות ובחופזה, חדא דאפילו ששייך דבר זה אין הדבר מצוי כלל אלא אצל מקצת אנשים, הבטלים ביחס לכל העולם, ועוד דהא התם אין הכוונה מהר לשמוע שלמד במרוצה ובחטף, אלא שתופס ומבין מהר מה שלומד, וכמ"ש במפרשים שם. ומעלתו היא שהוא מבין מהר וזוכר ולא בעי לחזור כ"כ הרבה על תלמודו, דחננו האל בזכרון גדול, אך בהכנסת הדברים למוח בפעם הראשונה ודאי איירי בשובה ונחת, ופשוט.

ועל כן החכם עיניו בראשו וילמד לאטו כדי שיכנס הלימוד לזכרונו, אך זכור נא דבר אחד והוא שתורתנו הקדושה ארוכה מני ארץ ורחבה מני ים, ואע"פ שאמרו חז"ל באבות (פ"ב מט"ז), לא עליך המלאכה לגמור, אך יזכור את המשך דבריהם ולא אתה בן חורין לבטל הימנה, וכיוון שידע האדם שאינו בן חורין לבטל ממנה יספיק הוא הרבה בתורתינו הקדושה אף אם ילמד לאיטו. ורמז מצאתי לכך מדהסמיכו חז"ל את דבריהם שאין אתה בן חורין ליבטל הימנה להמשך דבריהם- אם למדת תורה הרבה נותנים לך שכר הרבה ודוק.

והן עתה חמותי ראיתי למ"ש בשו"ת דברי יציב מהאדמו"ר ר' יקותיאל יהודה הלברשטאם זצ"ל (בחיו"ד ח"ב סימן קלה עמ' שכג), וזתו"ד ואמנם דרך הלימוד של בקיאות וחזרה כפי שהיה נוהג מאז ומקדם, היא הדרך להגיע בה לידיעה מקפת כזו כי ד"ת עניים במקומם ועשירים במקום אחר (עיין בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ה דף יז ע"א ובכריתות דף יד ע"א תוד"ה אלא דרפרם), ורוב העניינים חוזרים ונשנים בכמה מקומות וקובץ על יד ירבה וגם רוב הלימוד והידיעות מחדדים את השכל ומתעורר כח הזיכרון וכאשר יראה בעצמו בהמשך הזמן עכ"ד. אתה הראת לדעת דריבוי הלימוד גופא גורם לחיזוק כח הזיכרון.

◆

יד.

ובא אבוא ולא אאחר לעצתו השלשה עשר של בעל האפודי, והיא:

שיעסוק בתורה לשמה לא לקנות עושר או כבוד כי דבר זה ג"כ טבעי, יען אותן כוונות לא יניחוהו לשמור בעצם אשר יקרא ויעיין.

הנה לדבר זה א"צ אסמכתאות ומקורות, יען דדבר זה הוא טבעי וכמ"ש האפודי, דידוע דאצל רובא דאינשי אין מוחם יכול לעסוק או לחשוב ב' נושאים ועניינים ביחד [וחסד עשה עמנו האל שהדבר הוא כן, דכאשר מתגבר עליו יצרו הרע ומכניס לו הרהור עבירה (וכבר אחז"ל בבבא בתרא (דף קסד ע"ב), אמר רב שלשה עבירות אין אדם ניצול מהן בכל יום הרהור עבירה וכו'), יכול הוא לסלקם ממוחו על ידי שישקיע עצמו בעניין אחר ובייחוד בתורה הקדושה, וכמ"ש הרמב"ם בידו החזקה (פכ"ב מהלכות איסורי ביאה הכ"א), וז"ל: "יתירה מכל זאת אמרו יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה, וירחיב דעתו בחכמה שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה, ובחכמה הוא אומר אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירווך בכל עת באהבתה תשגה תמיד" (משלי ה,יט)], וכאשר מוחו נתון תמיד לבדוק האם הולך הוא בדרך אשר תביאהו אל מקום מנוחתו, שהוא הכבוד העושר וכדומה, אזי ישיח מוחו מהכוונה האמיתית ומשקיעות גמורה בתורה וממילא לא יכנסו הדברים כהוויתן אל ליבו ועל כן לא יזכרם.

ואע"פ שכבר אחז"ל בסוטה (דף כב ע"ב), לעולם ילמד אדם שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, אין דבר זה אומר שלא מפריע לזכרונו, דמה שאחז"ל הוא דבר מוכרח שיתחיל ללמוד שלא לשמה ומתוך כך יבוא לשמה, אך מה שפוגם הדבר בזכרונו אי"ז כלול בדבריהם, ואדרבא נראה דמה שהוצרכו לחדש דין זה שילמד שלא לשמה וכו' הוא מכמה טעמים, ואפשר דאחד מן הטעמים הוא שאע"פ שלא יזכור תלמודו, מ"מ מתוך זה יבוא לשמה ואז כבר יזכור תלמודו.

ויסוד דבריו מקורם ביומא (דף ע"ב ע"ב): "זכה [ופרש"י ללמוד לשמה ולקיימה], נעשית לו זיר לא זכה זרה הימנו, [ופרש"י משתכחת ממנו]". חזינן אנן דכל שלא לומד לשמה התורה משתכחת ממנו ואפש"ל עוד טעם שכיוון שהתורה וקוב"ה

חדא הם, וחותמו של הקב"ה אמת על כן כאשר לא לומדה באמת בשביל עצם התורה, אינה מתחברת ללומד ועוד כתיב "תורת אמת היתה בפיהו" (מלאכי ב,ו).

והנראה שבכלל עצה זו נכללת העצה שכתבו כמה אחרונים, ויסודם למעלה בקודש, והיא שישים ליבו לדברי תורה ואל יכניס בראשו דברים בטלים, ומקורם מכמה דוכתין, חדא דאיתא בשיר השירים רבא (פ"א אות ב): "על הפסוק "שמן תורק שמך" (שה"ש א,ג), מה השמן הזה כוס מלא שמן בידך ונפל לתוכה טיפה של מים ויצאה כנגדה טיפה של שמן, כך אם נכנס דבר של תורה ללב יצא כנגדו דבר של ליצנות, נכנס ללב דבר של ליצנות יצא כנגדו דבר של תורה".

ובילקוט שמעוני (שיר השירים תתקפא), איתא: "למה נמשלו בשמן, אם יתן קורטוב מים בתוך חבית של שמן קורטוב שמן יוצא כנגדו, כך מי שהוא מלא חכמה הכניס דבר בטלה דברי תורה יוצאים לפי מה שהוא". ועוד איתא בספר חסידים (סימן תתרח): "א"ל החכם כו' אני רואה שאינך עוסק בתורה ואתה פנוי, והיית יכול לעסוק, כל היום אתה בטל מדברי תורה והולך אתה עם עמי הארץ לשמוע דברים בטלים, מוטב היה לך שלא היית נזהר מדברים המשכחים כדי שהיית שוכח דברים בטלים שאתה עוסק בהם".

ועוד איתא במדרש (שמות רבה פ"ו אות ב): "המתעסק בצרכי ציבור משכח תלמודו", ובחידושי הרד"ל (שם אות ט), כתב שאפילו עוסק בצרכי ציבור, שהוא מצווה ומבטלין מד"ת לצורכו והעוסק בו כעוסק בתורה, מ"מ משכח תלמודו עי"ז. ועוד איתא ביבמות (דף סב ע"ב): "כל אדם שאין לו אשה שרוי כו' בלא תורה דכתיב "האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני" (איוב ו,יג)", וברש"י פירש (בד"ה האם), שצריך לעסוק בצרכי ביתו. והדברים פשוטים ומקוצר הזמן לא אאריך, כי לקצר אני צריך. וע"ע במגילה (דף כח ע"ב), שמעתא בעי צילותא ופירש"י דעת צלולה ומיושבת שאינו טרוד בכלום מחשבה ודוק.

◆

טו.

ועוד הוסיף בעצותיו בעל האפודי וכתב עצה י"ד:

שיהיה לו קביעות זמן לא יחשה אם בבוקר אם בערב ביום או בלילה, לכל מין לימוד תהיה לו שעה קבועה לא יחליפנה ולא ימיר אותה.

והנראה שמדברי חז"ל בעירובין (דף נד ע"ב) שאב דבריו, דדרשו להפסוק "אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא" (משלי ז,ד), רבא אמר עשה מועדים לתורה, ופרש"י קבעו עתים לתלמידכם (גירסת הב"ח לתורה לתלמידכם), שידעו עת לבא ולשנות. ועיי"ש במהרש"א (בח"א), דרבא מפרש לה מועדים כו' שע"י קביעת עיתים יקויים זה וכו'. ויש להוסיף ולבאר ולדקדק בדברי האפודי שאין כוונתו שיקבע זמן ללימודו, אלא שיקבע זמן לאיזה סוג דבר ילמד, אם מקרא מקרא, אם משנה משנה, אם תלמוד תלמוד, וכמ"ש לכל מין לימוד תהיה לו שעה קבועה, דאי לא תימא הכי הא שנינו כבר בשלהי ברכות, אמר ר' נתן כל הקובע עתים לתורה כאילו מיפר את התורה דכתיב "עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תהלים קיט, כו), אלא ודאי דכוונתו היא שיקבע זמן לסוג לימודו ולא ללימודו גופא, [ועיין בעירובין (שם), בדברי המהרי"ץ חיות, דפי' דלהכי כתב רש"י לתלמידים ולא פי' כפשוטו ועי"ש ואכמ"ל]. ובפשיטות עצה טובה זו נכללת היא נמי בכלל העצות שיהיה לימודו מסודר וכמו שהרחבנו בעצות הקודמות, שלא יהא נמהר בעיונו וכו', עיין לעיל ומשם קחנו דון מיניה ואוקי באתריה.

◆

טז.

ועצתו האחרונה הטובה של בעל האפודי העצה הט"ו, והיא:

התפילה לאלקים להעמידו בריא ולהכין לו צרכיו עד יוכל ללמוד ולהבין לשמור ולזכור.

ומקורה הוא במה ששנו חז"ל בנדה (דף ע ע"ב): "מה יעשה אדם ויחכם... יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו שנאמר "כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה" (משלי ב,

ו)", וכתב המהרש"א (שם בח"א), דביאור דברי חז"ל הללו הם לפי מה ששנינו בנדה (דף טז ע"ב), שגוזרים על האדם אם יהיה חכם או טיפש, והכא שאלו מה יעשה אדם ויחכם וישנה את הגזירה, וע"ז מסיק בגמרא דע"י כח התפילה יכול הוא לשנות הגזירה. וכדומה לזה כתב המהרש"א במו"ק (דף כח ע"א ד"ה במזלא), על מה דאיתא התם שהתפלל רבא שיזכה לחכמתו של רב הונא ונתקבלה תפילתו, די"ל דאע"פ שהדבר תלוי בגזירה אם יהיה חכם וכיצד, מ"מ ע"י ריבוי רחמים יכול לשנות את הגזירה. והקורא הנעים יחזו פנימו עד כמה גדולה מעלתה של התפלה, דאף להחכים יכולה היא, וכ"ש להשאיר את הנמצא במוחו ולחזק זכרונו. וחסדי ה' עלי גברו ומצאתי בירושלמי (שבת פ"א ה"ב דף ז ע"א), דסב"ל לרבי יוחנן דאין תפילה מפסדת, ופי' בקרבן העדה וז"ל: "שעל ידי ריבוי תפילה תורתו משתמרת כמו שאמרו על חסידים ראשונים" [ע"ע בבבלי ברכות (דף לג ע"ב): "חסידים ראשונים..., אלא מתוך שחסידים הם תורתם משתמרת וכו'", דמשמע שמצד חסידותם תורתם משתמרת ולא מצד ריבוי תפילה וצ"ע. ובגדר חסיד עיין בבבלי נדה (דף יז ע"א): "ג' דברים נאמרו בציפורניים..., שורפן חסיד", ועיין בתוספי הרא"ש ובתוד"ה שורפן חסיד, ודו"ק. ואקצר ואכהמ"ל].

ומעתה נביא ונקבץ כעמיר גורנה מכמה מרבוותאי קדמאי תנאים ואמוראים וכו' שהיו מתפללים על הצלחת התורה ושאר ענייניה ומהם ילמד הלומד דאם הם הגדולים בארזים נהגו כן, אנן יתמי דיתמי אזובי הקיר מה נעני אבתרייהו.

הנה מבואר בברכות (דף כח ע"ב), בדברי תפילתו דרבי נחוניא בן הקנה, שהיה מתפלל וכבר כתבו האחרונים דתפילת נחוניה בן הקנה מועילה לזכרון, ויאמר כשנכנס לבית המדרש וביציאתו, וכמבואר בשו"ע (או"ח סימן קי סעיף ח), וע"ע בספר הזכירה (עניני סגולות לזכרון), דהביא יה"ר בשם השל"ה עיי"ש ומשם קחנו, ועוד איתא במו"ק (דף כח ע"א), והבאנוהו לעיל, בתפילת רבא שהתפלל שיזכה לחכמתו של רב הונא. ובתענית (דף כג ע"ב), דבקשו התלמידים מר' יצחק בר אלישיב שיתפלל עליהם דניחכום טובא. ועוד איתא בעבודה זרה (דף ח ע"א), דמזכירין מעין כל ברכה וברכה ופרש"י אם היה משכח תלמודו מאריך בחונן הדעת. וכבר כתב הרב פלא יועץ (מערכת ה ערך הוראה), ולעולם יקדים תפילה וישפוך נפשו לפני ה' שלא יכשל בדבר הלכה ושלא יצא מתחת ידיו דבר שאינו

מתוקן, וכפל את דברו עוד בהמשך ספרו (מערכת ה ערך הלכה), שכתב דיש דינים שהם כהררים התלויים בחוט השערה שבחילוק מועט משתנה הדין וזה דבר מוטל על יושבי על מידין שיהיו חדין להבין עומק הדין ולדמות בקל דין בדין, ורחמין למבעי על רזא דנא שאלקים יחננו חכמה ודעת ותבונה, ועוד הוסיף ושילש והחוט המשולש לא במהרה ינתק וכתב (מערכת מ ערך משפט ודין), בעניין דיין ומורה הוראה, זה יצא ראשונה שיקדים תפילה לצרה וישפוך נפשו לפני ה' שיתקנהו בעצה טובה מלפניו, ושיצילהו מכל טעות ומכל תקלה ושלא יצא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, וכן כל דבר הצריך לפי מקומו ושעתו ירחיב פיו ויבקש מאלוקינו מרחם השומע קול תפילת עמו ישראל ברחמים.

וצורת תפילתו תהא שיכוון ויבין אליבא דאמת לא לשם כבוד ושיתקבלו דבריו עיין בביצה (דף לח ע"א), דאיתא דכי סליק ר' אבא אמר יהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל כו' אחיכו עליה. וכתב בשו"ת עטרת פז בהקדמה לספרו (חלק ראשון כרך א עמ' ה), דמה שלא התקבלה תפילתו דאין לאדם להתפלל שיתקבלו דבריו, אלא יש לאדם להתפלל שיגיד את הדבר הנכון ולכוון לאמיתה של תורה, ומה לו אם יקבלו דבריו אם לא. ולמעיין עוד בדברי הפלא יועץ עיניו תחזינה מישרים, דהאריך בדברים על רבינו האר"י (במערכת מ אות ח ערך חכמה), שרבינו האר"י כשלא היה מבין עומק ההלכה היה מתודה ובוכה ומוריד דמעות כדי שערות ראשו. וע"ע בדברי הבן יהוידע בחגיגה (דף ה ע"א ד"ה מקום), שכתב שע"י הדמעות ממתקים הדינים והרחמים מתרבין וכו' עי"ש. וכח התפילה עם דמעות כבר מבואר בהש"ס ובזוהר הקדוש דשנינו בבבא מציעא (דף נט ע"א), דאע"פ ששערי תפילה ננעלו שערי דמעות לא ננעלו. ובזוה"ק (פרשת שמות דף קסה ע"א) איתא דההיא צילותא דצלי אדם בבכיה, לא אהדר ברקנייא וקב"ה חייס עליה (וכעי"ז שנינו בזוה"ק פרשת בלק דף קצה ע"ב).

ולא אמנע ואחשוך עצמי מלהביא למה שכתב רבנו בחיי בספרו כד הקמח (ערך תענית דף צו ע"ד), וז"ל: "עם הדמעה תפילתו של אדם נשמעת, שכך אמר דהע"ה "שמעה תפילתי ה' וגו' ואל דמעתי אל תחרש" (תהלים לט,יג)", וכ"כ מרן הב"י בשו"ת אבקת רוכל (סימן יב), שאחד מתנאי התפילה הוא הדמעה. וע"ע בספר כף החיים (סימן א אות כו), ובספר כרם יעקב סופר (סימן ב אות ה).

והלום ראיתי דבר חידוש מופלא למ"ש בספר אמרי שמאי, והביאו בשו"ת עטרת פז (חלק ראשון כרך ב עמ' יא), שהביא בשם הגאון ר' שמואל מנקלשבורג, אחיו של הגאון בעל ההפלאה ז"ל, שהיה אומר כי כל מי שאינו מכוון בתפילת שחרית בברכת אהבה רבה [אהבת עולם], ובברכת אתה חונן, אי אפשר לו שיכוון בלימודו באותו יום לאמיתה של תורה, ועובדא הווה באחד מתלמידיו שהתפאר בעצמו שאע"פ שלא כיוון בתפילתו עלתה בידו לתרץ קושיית התוס' בחולין (דף כח), באופן מופלא ורבו הר"ר שמואל ז"ל סתר את דבריו והראה לו שטעה טעות חמורה בלימודו, מפני שלא כיוון בתפילתו באותו היום.

וידוע מה שכתב הבאר היטב (או"ח סימן פא ס"ק יז), בשם הרוקח, שת"ח שביטל תפילתו בשביל לימודו אפילו למד כל היום ולאחריו מעלה עליו כאילו לא למד אותו יום. ועיין בספר דברי שרגא שביאר את דברי הרוקח כפי הדברים הנ"ל, דכיוון שענין התפילה נצרך מאוד להבנת התורה לאמיתה, ובלעדי התפילה לא יוכל אדם לזכות לזה, ולכן אם לא התפלל נחסר לו ברכת אתה חונן ולא יזכה להבין את התורה לאמיתה, וממילא נחשב לו כאילו לא למד באותו יום.

חזינן מכל הני רבוותא קדמאי ובתראי, דיש לו לאדם להתפלל אל קונו שיפתח מוחו וקודקודו בהבנת התורה וזכירתה.

◆

יז.

ועתה אכתוב לך קורא נעים עצה גדולה מאוד, ועל אף שלא כתבה האפודי נראה דעצה זו היא אחת מהעצות הטובות ביותר, והיא שיכתוב דברי תורה, ונכלל בזה שיכתוב את חידושיו בתורה ולא יהיה האדם עצל, דטוב להשקיע מעט זמן בכתיבה מלאמץ מאוד את מוחו הרבה זמן לאחר זמן, דהנה כל רבותינו הראשונים והאחרונים אשר את מימיהם אנו שותים, כהרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש, המאירי, הטור והשו"ע, ועוד, כולם כתבו את חידו"ת עלי ספר, וסיכמו את הדינים וההלכות התלמוד והמשניות דהדבר מועיל לזכרון ביתר שאת וביתר עוז, ובשבח הכתיבה כבר כתב המהרש"א בבבא בתרא (דף י ע"ב בח"א), עמ"ש חז"ל אשרי מי שבא ותלמודו בידו, וז"ל שם (בד"ה שמעתי שהיו אומרים): "יש לפרש כי עיקר

הלימוד ושנעשה בו רושם הוא הלימוד הבא מכתיבת יד, אשר על כן נקראו החכמים סופרים" עכ"ל [ואע"פ שדרשו חז"ל שמה שנקראו החכמים סופרים ע"ש היו סופרים כל אותיות שבתורה (עיין קידושין דף ל ע"א), מ"מ מתרתי טעמא קרי להו סופרים ול"ק מידי]. ובספר חוסן יהושע כתב דע"י כתיבתו יתבארו לו הדברים ביתר ביאור [ולהמעיין בתוי"ט בכלאים (פ"ה מ"ה עמ' של"ד בהוצאת זכר חנוך), יתפעל וישתומם מה שכתב התויו"ט על הר"ש, שטעה בחישוב דברי התנא במשנה לפי שלא חש לחכמת המיחוש ולא סידר לעצמו צורות וטבלאות מוחשות, ובכלל זה שבח הכתיבה]. ובספר אורחות צדיקים (שער הזריזות ד"ה ויהיה זריז), כתב שצריך שיהיה זריז לכתוב כל דבר של חידוש ששומע או רואה ולא ימתין עד שישכח הדבר מליבו עיי"ש.

ועוד בשבח הכתיבה לחוק את הדברים עלי ספר, עיין במה שכתב הרד"ק בהקדמת לפירושו על הנ"ך ובספר שבט מוסר (פרק כב), ובספר יוסף אומץ (הנהגת האדם בשעת לימודו), כתב בשם ספר מטה משה שעיקר הלימוד המקוים בידי האדם הוא כשכותב דבריו ורמז לדבר כי תשמרם בבטנך (משלי כב,יח), ר"ת כתב. וחזיתי דבספר שמירת הגוף והנפש (סימן רסו סעיף כג אות כד), שכתב לתמוה מכאן על מה שכתב הרב כתב סופר (ביו"ד סימן קו), וז"ל: "ע"י שהוא מוציא בפה ממילא לא ישכח מליבו והיינו זכור בפה שהוא גורם הזכירה, ואל תשכח מליבו אח"כ, משא"כ ע"י הכתיבה לא יזכור בליבו נהפוך הוא, שכתוב בספרים דכתיבה גורמת השכחה בטבע, ומהאי טעמא דברים שבע"פ אין אתה רשאי לכותבן וכו'" עכ"ל. וצ"ב עכתו"ד ספר שמירת הגוף והנפש. [ובהקדמה לספרו של ר"מ מרדכי אפשטיין כתב דאפש"ל שהטעם שלא ניתנו דברים שבע"פ להיכתב הוא דכתב לא תמיד אפשר לבאר את החלוקים הדקים והעדינים עיי"ש]. והאמת ניתנת להאמר דטענה זו על הכתיבה כבר כתבה ר' יהודה אריה די מודינא בספרו לב האריה (פ"ד), וז"ל: "נניח הכתיבה כי איננה ראויה להקרא סיוע לזכרון, כי אף אדרבא מזקת לו כי הנסיון מוכיח כל הבוטח על קולמוסו מחליש זכרונו, וכשהדבר כתוב ניתק מן הזכרון וכל הבלתי יודע לכתוב חזק הזכירה מן הזיכרון" עכ"ל. וחזינן דשדו ביה נרגא בעצה טובה זו של הכתיבה, לגבי הזכרון.

אומנם המדקדק בדבריהם של בעל הלב האריה ובעל הכתב סופר, יחזו פנימו דרק מצד מעלת הזכירה שדו ביה נרגא, אך מצד שבח מעלת הכתיבה מצד עצמותה לא יהין איש לומר דלא טבא עבדא סגאית, היכא שכותבם לסדר לימודו ותלמודו.

ואף שרבינו החת"ס בתשובותיו (חאו"ח סימן רח), כתב בזה"ל: "כל המחבר ספר ומערב במחשבתו לגדל שמו ורבצה בו כל האלה האמורה במילי דאבות נגד שמא אבד שמא (אבות פ"א מי"ג), ולא תעשינה ידיו תושיה להוציא מחשבתו אל הפועל, כי יבואו מבקרי מומין ויחפשו וימצאו, מלבד מה שהוא עובר איסור דאורייתא דברים שבע"פ אין אתה רשאי לכותבן ולא הותר אלא משום עת לעשות לה', ואם אינו עושה לה' הרי איסורו במקומו עומד וכו'" עכ"ל. וכ"כ בשו"ת תורת חסד מלובלין להגאון ר' שניאור זלמן מלובלין (בהקדמתו לתשובותיו ח"א), מ"מ כל מה שכתבו ה"מ להוציא ספר שכל מגמתו להגדלת ולהאדרת שמו ברבים, אך היכא שכותב הדברים לעצמו למען יעמדו ימים רבים, לית כאן כלל לאיסור דדברים שבע"פ אין את רשאי לכותבן, דהא מצינו בכמה דוכתין בהש"ס דאף קודם שהתחילו לכתוב חידו"ת משום עת לעשות לה', היו כותבים בצנעה, וכמבואר בכמה דוכתין מצאתי מגילת סתרים וכו' ופרשו המפרשים דהיו כותבים חידושיהם לזכירה והסתירום, לפי שאכתי עוד לא הותר לכתוב דברים שבע"פ, וחזינן דבכל אנפין כתבו אלא שהצניעו כתבם "ואת הצנועים חכמה" (משלי יא, א).

ועוד תדע דגם רבוותא קדמאי, כהתנאים והאמוראים, היו מעלים חידו"ת אכתב כדמצינו בשבת (דף קנו ע"א): "כתוב אפנקסיה דזעירי, וכתיב אפינקסיה דלוי, וכתיב אפנקסיה דריב"ל האי מאן דנולד בחד בשבתא יהא גבר וכו'", וכתבו דבריהם למען יעמדו ימים רבים ולא למנוע טוב מבעליו, א"כ כ"ש בלימוד התוה"ק שלא ימנע אדם טוב מבעליו ואין טוב אלא תורה, ואין יותר בעלים מהוא עצמו שכשיכתוב הדברים יהיו תמיד בהישג ידו, ואף לאחר ימים ושנים יוכל לקרוא וללמוד בהם.

ולמאן דחייש לדברי החת"ס כבר כתבו האחרונים דאין הדבר לעיכובא, וכמ"ש בשו"ת יחוה דעת למרן הראש"ל הגר"ע יוסף זצ"ל (ח"ג סימן עד אות ז), לפי שדעת ר"א ממיץ בספר יראים (סוף סימן קנח), שדרשה זו דעת לעשות לה' הויה אסמכתא

בעלמא, וכן נמי מתבאר מדברי התוס' ישנים (יומא דף ע ע"א). ועוד הלכו ותמהו ע"ד החת"ס ר' דוד שפרבר בשו"ת אפרקסתא דעניא (סימן ב), ובאבן שלמה על ספר הראב"ן (סימן מב דף לא ע"ב), ור' אברהם פלאג'י בספרו פדה את אברהם (מערכת ס אות ז דף יא ע"ד), ור' יצחק אבולעפיה (בריש ספרו פני יצחק חלק ה), וכן העלה הגר"מ שטרנבוך שליט"א (בהקדמת ספרו מועדים וזמנים), וכל מה שכתב החת"ס דברים אלו הווה משום דאזיל לשיטתיה, דסב"ל דפסוק זה "דעת לעשות לה'" אינו אסמכתא אלא דרשה זו מן התורה, וכמבואר בדבריו בשו"ת שלו, (חאו"ח סימן סח), ודוק. ועל כן אנן דלא סב"ל דהויא דרשה גמורה אלא אסמכתא בעלמא לא חיישינן לאיסור זה, ואדרבא אם לא עושה כן מחליש בהירות לימודו וממילא את כח זכרונו.

ולמעיין במה שכתב החת"ס בחידושיו עמ"ס שבת (דף קמ ע"ב ד"ה וע"ד הלצה), עיניו תחזינה משרים דבעצם הכתיבה שכותב חידו"ת וכו' מועיל הדבר לזכרון, ואביא דבריו לתועלת הקורא וזתו"ד נולד לן מנהג חדש לחדש חידושים יותר מדאי וכל אחד בונה במה לעצמו זה בכה וזה בכה אשר לחפש לן זכות שגזרו כן גאוני קדמונינו ז"ל שראו שכחה גוברת בעונותינו הרבים בעולם, וא"א לאוקמיה גירסא, אכן ע"י החידושים בכל דף ועמוד, עי"ז זוכר הכל ומילתא דתמיהא מדכר דכירי, (עיין בחולין דף עה ע"ב), והנסיון מעיד לנו על זה, ויודע אני בעצמי, וא"כ אף אם החידוש אינו נכון כ"כ מועיל לשכחה כנ"ל, עכתו"ד. ומי זה האיש אשר ישמע את הדברים אשר כתב משה לעיני כל ישראל, דחזינן דאף הוא סב"ל דבחידוש חידו"ת מידכר דכירי. ועל כן אף כשכותבים מדכר דכירי דמה שנא, דהא יסודו הוא מילתא דתמיהא וכו', וע"כ נראה דאף לבנו הכתב סופר נמי סב"ל הכי, אך כיוון שמלאכת הכתיבה אומנות היא שאין הכל בקיאין בה, ולאלו שאינם בקיאין בה מזקת עד בלי די שהופכים הם מישור לעקום, לכך כתב שהכתיבה מחלישה כח הזכרון משא"כ הדיבור בפה טוב הוא לכו"ע.

ואניף עטי להוסיף לכתוב למה שכתב הגאון מבוטאשטש בס' דברי אבות עמ"ס אבות (פ"ג בד"ה ר' דוסתאי), דכשכותב ורושם מה שנתחדש אצלו גם אם שכח אח"כ לגמרי אי"ז בכלל השוכח דבר אחד ממשנתו שמתחייב בנפשו, וע"ע בספר דברי דוד עמ"ס אבות (פ"ג), שהאריך עוד בענין זה. ועוד כתב בספר ליקוטי מוהר"ן

(מאמר תפילה לחבקוק סי' יט אות ט דף זך ע"ג ד"ה ובין לומד בספר), שעיקר הכתיבה בספר היא לשם זכרון. וע"ע בהריעב"ץ בהגהותיו בעירובין (דף נד ע"ב), על מה שאז"ל חייב אדם לשנות לתלמידו ד' פעמים, דהיינו דוקא בזמנם שהיו לומדים ע"פ, אך בזמנינו שלומדים הכל מתוך ספר א"ז כן. והנראה לומר טעם בדבריו דכיוון דהדבר ערוך עלי ספר, תו לא בעי המלמד ללמדו דהוא מדידיה יכול לקרוא וללמוד לבדו, אך את הלימוד הראשוני ילמדו רבו ואזי יחזור הוא לבדו מתוך הספר.

ואם לחשך אדם לומר דכיון דהכתיבה לוקחת זמן, ומלאכה לא קלה היא, שמא נחשב הדבר כביטול תורה. דבר זה מדברי היצה"ר הוא, ומחשבת פיגול ופסול היא, דכבר כתבו המפרשים דלא זו בלבד דלא נחשב כביטול תורה, אלא אדרבה הרי הוא כמלמד תורה לאחרים ומרביץ לעדרים, כי מן הבאר ההיא ישקו כל העדרים. וכמ"ש הרמב"ם (בפתיחה לספר מורה נבוכים), שהמעתיק ספר ומרביצו בישראל הוא כאילו דורש ומלמד דברים אלה ברבים לאלפים ולרבבות מבני אדם. והגאון יעב"ץ בספרו מגדל עוז (בית המדות עלית הכתב אות ב), כתב עוד ואם כתב חידו"ת ומוסרים לרבים אין קץ לשכרו צדקתו עומדת לעד ובוודאי אין הרבצת תורה גדולה מזו וזכות הרבים תלוי בו, כי יעמיד תלמידים הרבה ישוטטו רבים ותרבה הדעת את ה'. ושוב הניף בשנית ידו הגאון יעב"ץ בהגהותיו על הש"ס בסנהדרין (דף צט ע"א), שכתב דהכותב ספר ומדפיסו נחשב בהכי כמלמד לרבים, ואין לימוד לרבים גדול מזה ואין כבוד לתורה יותר ממנו.

ועתה חזיתי למה שכתב בספר הרגוצ'וב (בסוף הספר עמ' 321), לתשובת הרגוצ'וב בכת"י, ואמרתי להביאה ככתבה וכלשונה, וז"ל: "יום ד טו כסלו תרפ"ו דוונסק, להרב החריף ובקי וכו' כמוהר"ר נטע נ"י אלווסקיא רב באירקוטסק שלום וברכה קבלתי מכתבו והנה ע"ד הדפסה מאד אני מחזיק לו טובה על זה כי ממש תשובותי הן מפוזרות לאלפים בכל קצווי ארץ, וזה בעצם השמירה למען יעמדו ימים רבים, ועיין בקדושין דף לז: תשמרון זה משנה, ודף מ ע"ב ברש"י ד"ה בעבור עי"ש, ועי"ש דף מט מחלוקת ר"מ ור"י אי ע"מ שאני שונה וחזקיה ור"י, וזה ר"ל הירושלמי פאה פ"ב ה"ד דגבי על פה צריך שמירה, ר"ל כיון שהוא לא נכתב, לכן בעת שיש מלאכת הדפוס זהו עצם השמירה, ועיין בספרי פרשת האזינו

פיסקה של"ה: שימו לבבכם, דאמר צריכים להחזיק טובה כו' שיתקיימו התורה, ור"ל ג"כ זה שיקיימו שיהיה מתקיים ושימה בפיהם, ועיין שבת דף קד ע"א סימנים עשה ועירובין דף כא ע"ב גבי שלמה המלך וד"ל. יוסף ראזין". עכ"ל.

ובשו"ת רעק"א (מהדורה קמא סימן כט), כתב לבאר בשם שו"ת שבות יעקב (חאו"ח סימן מח), מה החילוק בין אם מהרהר בליבו ד"ת, דלא בעי לברך ברכות התורה, וכמו שפסק מרן בשולחנו הטהור (חאו"ח סימן מז סעיף ד), ואילו כשכותב ד"ת פסק מרן (חאו"ח שם סעיף ג), דצריך לברך ברכות התורה, דהחילוק הוא משום דמצוות עשה של תלמוד תורה נפקא מקרא ד"ושננתם לבניך" (דברים ו,ז), "ולמדתם אותם את בניכם" (דברים יא,יט), ומש"ה ממעטים הרהור, דבהרהור לא שייך ללמד את בניו, משא"כ בכתיבה, דהיא עדיפא בזה מהרהור, דע"י הכתיבה יכול ללמד אחרים והוא בכלל "ושננת לבניך", וכעין זה כתב בשו"ת חתם סופר (חיו"ד סימן רכז ד"ה וטעם דהקפיד עיי"ש), ועוד בענין זה עיין בשו"ת האלף לך שלמה (חאו"ח סימן לה ובהערה שם). וחזינן דאין ביטול תורה ח"ו בכתיב אלא אדרבא מוסיף הוא תורה ודולה ומשקה מתורתו לאחרים ובכלל מזכה הרבים הוא.

וכן בקודש חזיתי למה שכתב האביר יעקב ר' יעקב אבוחצירא זצוקללה"ה בספרו אלף בינה (אות נ עמ' קכד), על הפסוק "נדבות פי רצה נא ה' ומשפטיך למדני" (תהלים קיט,קח), שמי שלא מפרסם דברי תורתו עובר על מה שאמרו "אל תמנע טוב מבעליו ויש לאל ידיך לעשות" (משלי ג,כז), עכ"ד. ונתתי בס"ד אני הדל רמז על כך, דתיבת לאל היא ר"ת לכתוב [לומר] אותם לאחרים, ולפי"ז אתי שפיר המשך הפסוק "ויש לאל ידיך" והיינו הכתיבה שהיא ביד.

והנה נכלל בדבר זה בכתיבה עצמה שיחדש חידושים, וכמ"ש לעיל החת"ס (עמ"ס שבת) שגורם הדבר לזיכרון, ומעתה דבר זה פשוט דהיכא שמחדש ומחזר על הדבר ודאי יזכרהו וכמאמרם ז"ל (מגילה דף ו ע"ב) "יגעת ומצאת תאמין". ומצאתי רמז לכך דתיבת שכח עולה בגימטריה חידוש, וביאורו דהסיבה ששכח תלמודו מפני שלא חידש בהם מילי מדידהו, ועוד דר"ת שכח הם כתיבת חידושים שומרת חכמתו ודוק. ועוד בדבר גודל מעלת המחדש חידושי תורה, כתב בספר בניין עולם (פרק יב סעיף ג עמ' צא), בשם ספר מעיין גנים וז"ל: "והנה זה ימים כבירים למדתי דעת מדברי רבותינו, שעסק התורה לכוון הלכה לאמיתה אפילו בדבר קל,

והוא גדול ונכבד מכל המדרגות, היינו מהשגת רוח הקודש וגילוי אליהו, דהנה אמרו רבותינו ז"ל בגיטין (דף ו ע"ב), דאמרו שם הלכה כר' אביתר, אמר רב יוסף מאן לימא לן דר' אביתר בר סמכא, א"ל אביי וכו' דהא הוא ר' אביתר דאסכים מריה על ידיה [ופירש"י לגלות לו סוד לכוון הדברים על אמתתם], דכתיב "ותזנה עליו פלגשו" (שופטים יט,ב), ר' אביתר אומר זבוב מצא לה, ר' יוחנן אומר נימא מצא לה, ואשכחי ר' אביתר לאליהו ואמר לו מאי קעביד קוב"ה, א"ל קעסיק בפילגש בגבעה ומאי קאמר אביתר בני כך הוא אומר וכו', ע"ש. הנה תראה שהוכיח אביי דר' אביתר גברא רבא על שכוון דבר לאמיתו הגם שהוא דבר קל, ולמה לא הוכיח בפשטות שהוא בר סמכא מדהווה ליה מדרגת גילוי אליהו, מזה תתבונן דמכל זה אין ראוי להיות בר סמכא, (נראה דחסרה תיבת אלא) בשכליות התורה כי היא עלתה על כולנה, היא המשיבת נפש לשורשה ולמקורה, היא המוציאה את האדם מהחומריות לשומו עליון יותר ממלאכי השרת, ואם בעל נפש אתה תעשה דברינו אלה לעטרות לראשך" עכ"ל. והעולה מדבריו דהעיקר שיכוון האדם אל האמת ואף בדבר קטן, וגם זהו נקרא חידוש דכל הבנה מתבהרת ומתווספת לאדם היא בגדר חידוש, וכמ"ש הגר"ח מוואלוז'ין בכתר ראש (אות נו), וז"ל: "חידושי תורה נקרא כל מה שלומד יותר ומתבררים הדברים ומחוורים אצלו כל זמן שאתה ממשמש בהם וכו' אתה מוצא בהם טעם, וכשמרבה לחזור נתבאר בזה טעמים ופירושים שנתחדשו, וזה נקרא חידושי תורה, בין שהוא מחדש או אחר רק שיצא הדבר לאור" עכ"ל. וכדומה לזה כתב בספר יסוד ושורש העבודה (שער העליון פרק יב), ושני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, וז"ל: "ובודאי אין הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו לחדש דווקא חידוש נפלא מאד, אלא לפי שכלו יתהלל איש, איש אל משא שכלו ורוח מבנתו יטוף, הן לברר איזה דינא דגמרא לפי האמת על פי פירוש תוספות ומפרשים, או לחדש פירוש אמיתי בפסוק של תורה נביאים וכתובים" עכ"ל. ועיי"ש דסב"ל שגם חידוש בהנהגתו ובתיקון מעשיו, הווה בכלל זה.

ובמדרש תלפיות (ענף חידושים), כתב בשם הראב"ע בספר תהילות, וז"ל: "והדברים נקראים מחודשים על שלש פנים אם נתחדשו לאדם זה והם ישנים אצל אחר, ואם הם מחודשים אצל העולם, ואם שהיו ונאבדו וחזרו ונתחדשו", עכ"ל. והיוצא מדברי המדרש הוא דג' סוגים מחולקים הם, ולא בעי לכל הג', וא"כ אף

כשמוסיף בהבנת הפשט, פעמים ונכלל הוא באופן של מחדש לכל העולם, ובוודאי שנכלל הוא באופן הראשון של אם נתחדשו לאדם זה והם ישנים אצל אחר, דכל כמה דעמל להבין הפשט כל הבנה ולו הקטנה ביותר נחשבת כחידוש, וכמ"ש בספר חיי עולם מבעל הקהילות יעקב (חלק שני פי"א עמ' פא), ואעתיק לשונו המזוקקת שבעתיים: "רבים מהתלמידים חושבים שעיקר ההצלחה בלימוד הוא כשיכול לחדש אם להמציא קושייא ממקום למקום או לתרץ איזו קושיא שהאחרונים נשארו בה בצ"ע, וכשאין עולה זה בידו חושב עצמו לבלתי מצליח וליבו עליו כואב, ובאמת זוהי טעות לחדש חידוש הגון או סברה ישרה אינו אלא סעיף אחד מכשרון הלימוד, ועיקר ההצלחה בתורה הוא הבנת הסוגייא היטב לכל פרטיה וטעמיה, זה נקרא ת"ח מופלג, וראוי להתעלות לגאון ולתפארת וכו', וכתב הגר"ח מוואלוז'ין שחידושי תורה נקראים כל מה שלומד יותר ומתבררים הדברים ומתחוורים אצלו" עכ"ל. ובכגון זה כתב החזו"א באגרותיו (ח"א סימן ד), וז"ל: "אל תתאוה לחידושים ארוכים לא כח החידוש חסר לך, אך באומץ שכלך לאמת ומישרים אינך מסוגל לחידושים הרגילים הממוזגים בהזנחה הנקודה האמיתית על הרוב, ואל נא תדחוק את עצמך לחקות את המפלפלים המתפלפלים, בהוסיפך בשקידתך תוסיף אומנם לחדש בתורה, אבל עניין החידושים פרש הגר"ח מוואלוז'ין זצ"ל, בהיות שאין עומק תורה שבע"פ מתגלה אלא אחרי רוב השקידה והעמל, כל המתגלה מקרי חידוש וכל המוסיף בקניינים שהתורה נקנית בהן מוסיף ידיעה יותר ברורה, וטועם נעימות הצפונות אשר היו בעילום והסתר טרם עמלו, והן הנה החידושים משמחי נפש ומלהיבי אהבה עילאית מורם מכל שיפלות הגופנית, ומהפכים גשם לנשמת חיים וחבריך יתרגלו בהערותיך העמוקות ולא ידרשו ממך יותר", עכ"ל.

◆

יח.

וכעת אוסיף עוד כהנה וכהנה עצות טובות שע"י ישתפר הזכרון ואקצר בהם וכמו שיראה הקורא.

ראשית לכל העצה הכי מועילה וטובה, היא החזרה, ודבר זה פשוט ולא לשם כך נכתב מאמר זה כלל, דהחזרה מעל הכל, ואכתוב כמה מראה מקומות מהש"ס משבח החזרה ועי"ש. בברכות (דף ס ע"א), אשרי אדם מפחד תמיד עפרש"י. ובעירובין (דף נד ע"א), אם אדם משים עצמו את לחייו כאבן, עפרש"י. עוד איתא שם (ע"ב), מאי דכתיב "לא יחרוך רמיה וגו'" (משלי יב,כז), משל לציד עפרש"י.

ואגב דתנינן הכא בשבח החזרה נימא כמה מ"מ עד כמה גדול כח השכחה שאף ברבוותא קדמאי היה מצוי, עיין בעירובין (דף נג ע"א), אמר רבי אשי אנן כאצבעתה בבירא לשכחה עיי"ש בפרש"י ותוס', ובמגילה (דף יח ע"ב), אלו ד"ת דכתיב "התעיף עיניך בו ואיננו" (משלי כג,ה), עפרש"י. ובתענית (דף ז ע"ב), מה שלשה משקין עפרש"י. וע"ע בספר מקור ברוך במבוא (פ"ב בתי התלמוד סעיף ג עמ' 60 והלאה).

ואביא מה שכתב בקהלת רבא (פרשה י אות י), ד"חד מתלמידיו של רשב"י אנשי אולפניה, אזל ליה ברי לבי עולמין, מדכי הווה בכי סגי, איתחמי ליה בחלמיה, וא"ל כד תהא רמי בי תלתא קלי אנא אתי, אזיל ההוא תלמידא לגבי פתר חילמייא ותני ליה עובדא, א"ל אמור פרקך תלת זימנין והוא אתי לך, ועבד כן וכן הווה ליה", ופירש במתנות כהונה: "אמור כל פסוק פרק שאתה שונה שלש פעמים ויתקיים לך תלמודך שלא תשכחנו ועשה כן וכן הווה לו שלא שכח שוב". ובשבח החזרה כבר כתב הרחיד"א אהאי דאיתא בברכות (דף כח ע"א), ארבעין זימנין ודמי ליה כמאן דמנחא בכיסיה, ר"ל מלבד שהיא סגולה שלא ישכח גם יהיה נגד עיניו תמיד. ובספר הקנה איתא הדור הדור ולא תצטרך לבלזר, והובאו דבריו בתפא"י עמ"ס אבות (פ"א ביכין אות ד).

וע"ע באבות דר' נתן (פכ"ד), יכול אדם ללמדו תורה בעשרים שנה וכו', ובספרי עה"כ "כשעירים עלי דשא" (דברים לב,ב), ובתורת אליהו רבא (שער ד), ארבעה דברים מאריכין ימיו של אדם וכו'. ובסנהדרין (דף צט ע"א), ריב"ק אומר כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה וכו'. ובברכות (דף לח ע"ב), ר"ח בר אבא כל תלתין יומין מהדר וכו', ועיי"ש בתוס'. וכ"כ בספר אור צדיקים (סימן כב אות כד). ובירושלמי (עירובין פ"א ה"א דף ה ע"א ע"ב), שמעה שמואל מיניה ולעתה בתריה ארבעין זמנין דאת מבעי רב ולא משכח יתיה ועיי"ש בפני משה ובקרבן העדה.

ובספר סגולת ישראל (מערכת ז אות כו), מביא בשם שו"ע האריז"ל, שיחזור על תלמודו תמיד שיהיה סידורו בפיו, כי המלאך הממונה על הזכרון הוא מיכאל גמטריה ק"א, וזהו שאמרו חז"ל אינו דומה הלומד פרקו ק' פעמים ללומד פרקו ק"א פעמים (חגיגה דף ט ע"ב), כי השר הממונה על השכחה נקרא מס גמטריה ק' וכו'. וע"ע בספר נפש חיים (מערכת ש אות ו), שהאריך בזה. ועוד כתב הגה"ק מקלויזנבורג בספרו שפע חיים מכתבי תורה (ח"ג סימן קעו עמ' פז), וזל"ק: קיבלתי מצדיקים שיש בחזרה סגולה לעורר הזיכרון, וכמ"ש בספר הקנה חזור חזור ואל תצטרך לבלזר, דהיינו שמתגבר כח הזיכרון וזוכר אף מה שלא הספיק לחזור. וכן הביאו בשם האדמו"ר מבעלזא זצ"ל. ובספר נזר התורה (אדר התשס"ז עמ' שסו), כתב הרב שמואל רוזנברג (ממונסי ניו יורק), דדבר זה לכאורה מפורש בחז"ל שהבא ליטהר מסייעין אותו (ועיין יומא דף לט ע"א). ובספר הפלאה עמ"ס כתובות (פיתחא זעירא אות כב), כתב בזה"ל: "השי"ת מסייע למייגעים עצמם בעיון ההלכה על דרך האמיתי שאין צריך כ"כ לחזור על גירסתו ומצליח בלימודו ולא יפסיד גרסתו" עכ"ל.

ועוד עצה איכא, מלבד העצה החשובה מכולם לחזור על תלמודו, והיא שילמד בצנעה וכן איתא בירושלמי (ברכות פ"ה ה"א דף לז ע"ב), ובסוכה (דף מט ע"ב), ובמו"ק (דף טז ע"א ע"ב), איתא תני דבי רב ענן מאי דכתיב "חמוקי ירכיך" (שה"ש ז,ב), וכו' עיי"ש. ובמה שפרש"י ובמהרש"א בח"א, ובעיני שמואל (שם), כתב דכל דבר שהוא בסתר אין לו אחיזה לחיצונים. ובשו"ע (יו"ד סימן רמו סעיף כב), וברמב"ם בידו חזקה (פ"ג מהלכות ת"ת הי"ב), וע"ע בספר זכרון (ח"א אות ח), ובספר חסידים (סימן תתקמ).

ועוד עצה והיא שילמד בבית הכנסת או בבית המדרש, ומקורה בירושלמי (ברכות פ"ה ה"א דף לז ע"ב), וברמב"ם בידו החזקה (פ"ג מהלכות ת"ת הי"ב), ועיין בשו"ע (יו"ד סימן רמו סעיף כב), ובפרישה (שם), ובט"ז (סק"ח), ובספר יוסף אומץ (דיני האדם בשעת לימודו), כתב דהטעם הוא מפני שהשכינה שורה בבית המדרש מלמדה עימו ואם למד מפי השכינה לא שוכח. ועיין עוד בילקוט שמעוני (פרשת עקב רמז תתעא).

ועוד עצה איכא והיא ללמוד מרב אחד, ומקורה בעירובין (דף נג ע"א), בני יהודה גמרו מחד רביה נתקיימה תורתן בידן וכו'. עפרש"י. וכבר מבואר בע"ז (דף

י"ט ע"א), דה"מ גמרא עיי"ש. וע"ע באבות דר"נ (פ"ח,ב), ועוד אמרו רבותינו בע"ז (שם), דאין אדם לומד תורה אלא במקום שליבו חפץ, עפרש"י ובמהרש"א ודוק.

ועוד עצה שלא יאמר על שמועה זו נאה ועל שמועה זו אינה נאה, ובלימוד התורה עסקינן. וכן מבואר בעירובין (דף סד ע"א), אמר ר' אחא ברבי חנינא מאי דכתיב "ורועה זונות יאבד הון" (משלי כט,ג), וכו' עפרש"י ובמהרש"א, וברש"ש, ובעין יעקב, וידוע הדבר שגירסא דינקותא יותר דכירי אנשי וכמבואר בשבת (דף כא ע"ב), וע"ע באבות (פ"ד מי"ט), ובאבות דר"נ (פכ"ג,ג), ועוד שם (פכ"ד,ד), וכתב השל"ה הקדוש (שער האותיות אות ד), כל אדם ינצל שחרית ימיו ללמוד תורה, דגירסא דינקותא חודרת ללב וזוכרים מה שלומדים בעודם צעירים. וע"ע במה שכתב הריעב"ץ בספרו מגדל עוז (חלון צורי אות ע), ועוד עצה טובה איתא בכריתות (דף ו ע"א), דילמד על הנהר כדי שתמשך גרסתו כמים, עי"ש.

ועוד עצה טובה איכא שכשאמר שמועה בשם אומרה יראה בעל השמועה כאילו עומד לנגדו. כן מבואר בירושלמי (שקלים פ"ב ה"ה דף יא ע"א), ועיין בקרבן העדה שם. וכעין זה איתא עוד בירושלמי (שבת פ"א ה"ב דף ו ע"ב ובקידושין פ"א ה"ז דף יט ע"ב), וכבר הביא עצה זו בספר נחל קדומים. וכתב החיד"א בספרו נחל אשכול עה"כ "וחכך כיין הטוב" (שיר השירים ז,י), דבנוסח כת"י מסיים הירושלמי בשקלים אם עשה כן מוטב ואם לאו יצבור ולא ידע מי אוספם ומשכח תלמודו. ובספר סגולת ישראל (מערכת ה אות כ), כתב בשם ספר רפואה וחיים שמי שנתקשה בדבר הלכה יצייר צורת רבו ויועיל לו.

ועוד עצה איכא והיא מרגניתא טבא והיא האי דאיתא במנחות (דף צט ע"ב), אמר לו הקב"ה יהושע כ"כ חביבין עליך דברי תורה "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך" (יהושע א,ח), כתב העיני שמואל (מהמפרשים בסוף הגמ' והובא בהוצאת וגשל בהגהות וחידושים), וז"ל: "ופירש"י הבטיחו שלא תשתכח התורה מאתו, ומבואר מזה דאם אדם יזכה למעלת אהבת התורה השי"ת חונן אותו שלא תשתכח התורה ממנו. ויש לפרש בזה הפסוק "שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול" (תהילים קיט,קסה), כי אמרו ז"ל בגיטין (דף מג ע"א), "והמכשלה הזאת תחת ידיך" (ישעיה ג, ו), אין אדם עומד על ד"ת אא"כ נכשל בהם, והנה עיקר המכשול בא ע"י השכחה,

כי אילולא השכחה לא היה נכשל בהם, אמנם מי שזוכה לאהבת התורה אינו בא לידי שכחה ולא יבוא לידו לעולם שום מכשול והבן", עכ"ד.

ועוד עצה טובה איכא, שינשק את הספר בפתיחתו וסגירתו, דמלבד החיבוב והאהבה שמראה לתורה הקדושה מועיל לו הדבר לזכרון, וכ"כ בספר אור צדיקים (סימן כב אות יז), והביאו בכף החיים (או"ח סימן קנה אות יב).

ולסיום אביא עוד כמה עצות ללא מקורן, והמחפש מקורן יעיין בספר שמירת הגוף והנפש (ח"ב בסופו) ומשם יקחנו.

אמירת י' בני רב פפא לאחר סיום מסכת. וכן שיזהר מלהרהר בד"ת במקומות המטונפים. שיאמר קודם הלימוד רמ"ב פעמים אריאל, שיהיה רגיל אצל ת"ח. שיהיה ירא שמים. שיהיה עניו. להחזיק את עצמו שהוא שכחן. להתרחק מרעה ומדאגה. שיצום ויתן צדקה. שיברך ברכות התורה בכוונה. שיכוון השם בברכת שים שלום בשורוק. שיתפלל במחשבה על הזכרון בקידוש בעת אמירת זכר למעשה בראשית. שמירת שבת. שילמד תורה בשבת. אמירת כל הפסוקים שמוזכר בהם אליהו הנביא. הפיכת הערלה בברית מילה לאחר החיתוך. הסתכלות בפני צדיק. אמירת אהבה רבה. ועוד איתא שם כל מיני סוגי תפילות ושמות קחם משם. ושיהא רגיל בשמן זית. וביין ובשמים, שתית מים של שיורי עיסה, הטובל אצבעו במלח ואוכל. אכילת ביצה מגולגלת במלח. האוכל פת האפוי בגחלין וכ"ש גחלין עצמן. וי"א האוכל פת חיטין וכ"ש חיטין עצמן. שיאכל דבש. אכילת מאכלים קלים ומכמה מיני מאכלים ומשקים ומיני מרקחת קחנו משם.

ועתה לסיום ידידי הקורא הנה הבאתי לך עצות רבות כדי שתזכור את לימוד תורתנו הקדושה ולא תשכחה חס-ושלום , ובודאי שעצת יצה"ר היא שלא תבצע אף אחת מן כל העצות הטובות, אך לעתיד לבא אל תלין על אחר משוגתך.

על כן קח לפחות אחת מהעצות ותיישמה באופן קבוע, ובד בבד לא תזניח את לימוד החזרה, דאין תחליף לה, וכן העצות הללו הם כרוקחות וטבחות לפני המלכה. ובזכות חזרה ושינון התורה, תבוא הגאולה מהרה, ונזכה לבנין אריאל, ולביאת משיח הגואל, ונקבל תורתינו בשמחה וברננה, מתוך קדושה יראה וטהרה, אמן.

◆ ◆ ◆

האוצר ◆ גיליון ט"ז